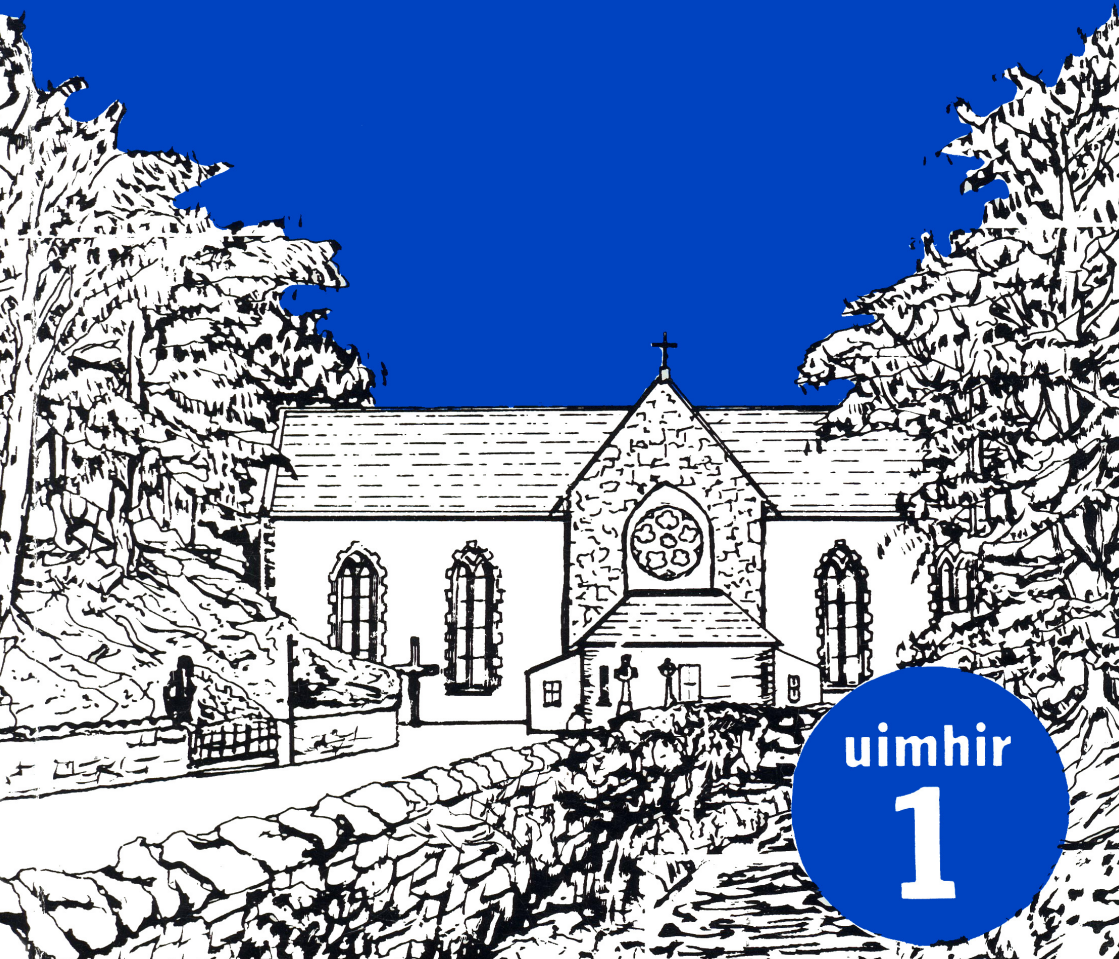

SCÁTHLÁN

Iris Chumann Staire
agus Seanchais
Ghaoth Dobhair

uimhir

1

Scáthlán

I NDILCHUIMHNE AR AN CHUIGEAR
A BATHADH SA TUILE
LA FHEIL MUIRE 1880.

NIALL Ó DOCHARTAIGH, *MACHAIRE CHLOCHAIR*
CONALL Ó BAOILL, *INIS MEÁIN*
ANNRAOÍ Ó GALLCHÓIR, *MACHAIRE CHLOCHAIR*
GRÁINNE NIC GAIRBHITH, *AN CHARRAIC*
SÉAMAS Ó FEARRAIGH, *SRATH NA CORCRA*

"TABHAIR TARRTHÁIL ORM; A THIARNA,
TAIM MO BHATHADH I NDOIMHNE NA
DÍLEANN AGUS AN TUILE MO
SCUABADH AR SHIÚL."

SALM 69.

Cumann Staire agus Seanchais
Ghaoth Dobhair

Tiomnaímid
an chéad eagrán seo
den

Scáthlán

i gcuimhne
an chúigear a báthadh
sa tuile

Lá Fhéil' Muire 1880

Arna Fhoilsiú ag an Chumann 1980

Cumann Staire agus Seanchais Ghaoth Dobhair

Uachtarán: Mícheál Ó Gallchóir (Micí an Chóp).

Cathaoirleach: Seán Ó Gallchóir (Johnnie Sheáin).

Rúnaí: Máire Mhic Niallais.

Cisteoir: Muiris Ó Fearraigh.

Eagarthóirí na hirise: Seán Ó Gallchóir, Seán Mac Niallais.

Tá an Cumann fíor-bhuíoch dár scríbhneoirí — gan a gcuidiú ní bheadh iris ann. Buíochas fosta dóibh sin a thug grianghrafanna agus do na clódóirí, Donegal Democrat, Béal Átha Seanaigh.

Cumann Staire agus Seanchais Ghaoth Dobhair

Ballraíocht bliana : £1.00

Tig cóip de **Scáthlán 1** a fháil fríd an
phost ach £1.70 a chur chuig:

AN tEAGARTHÓIR,
AN SCÁTHLÁN,
DOIRÍ BEAGA.

Ónár nUachtarán

Nuair a chuala mé go raibh rún ag muintir na háite Cumann Seanchais a chur ar bun anseo i nGaoth Dobhair, bhí mé thar a bheith sásta nó chonacthas domh i gcónaí go raibh saibhreas mór staire agus seanchais anseo agus in áiteacha eile, saibhreas a bhí i gcontúirt a chaillte mura ndéanfaí dícheall mór lena chruinniú agus a chnuasacht sul a gcaillfí ar fad é. Ar an drochuair, táimid mall ag dul i gceann oibre nó tá cuid mhór mhór caillte cheana féin. Cailleadh stór agus saibhreas scéalaíochta agus ceoil agus filíochta agus sean-staire nuair a d'imigh na seandaoine a raibh sin acu. Nuair a fuair na seanchaithe bás, níor fhág siad oidhre ar a maoin agus níl ann anois le cruinniú againn ach na ceannógaí corra atá fágtha indiaidh an fhómhair throm a chuaigh amugha.

Ach má's mall is mithid. Na ceannógaí féin, is maith is fiú a gcrúinniú agus sin go díreach an obair atá an cumann úr seo againne a chur roimhe—cruinniú agus cosaint a dhéanamh ar a bhfuil fágtha de sheanchas agus stair an phobail go fóill agus sin a chur ar shlí a shábhála agus a chur i dtaisce don ghlún óg agus do na glúnta a thioctas ina ndiaidh.

Ach ní don am atá le theacht amháin is ceart dúinn a bheith cúramach coimheadach fa sheanchas na paróiste ach dúinn féin uilig idir óg agus shean san am i láthair.

Is maith linn uilig aithne agus eolas a chur ar dhaoine coimhthíocha agus ar thíortha coimhthíocha ach ní smaointíonn muid ar chor ar bith aithne agus eolas níos fearr a chur orainn féin agus ar ár gceantar féin agus tuigbheáil níos fearr a fháil ar an mhuintir a chuaigh romhainn agus ar an tír agus an saol as a dtáinig muid.

De réir mo dhearcadh-sa, sin anois cuid den obair a bhéas an cumann seo a chur roimhe, eolas níos cruinne agus níos iomláine a chur ar an mhuintir a tháinig romhainn, sa dóigh gur fearr an aithne agus an t-eolas a bhéas againn orainn féin dá bharr sin. Go n-éirí go geal leis.

Michéal Ógallacháin

Clár

	<i>Leath</i>
Eagaralt	7
Ár Scribhneoirf	7
An Saol in Oirthear Ghaoth Dobhair 1830-1880 Dónal P. Ó Baoill	9
Lá an Bháite	
Pádraig Ó Gallchóir	27
Lá na Tuile — Seán Ó Gallchóir	33
Brúidiúlacht agus díshealbhú Seán Mac Fhionnlaoich	41
The Gweedore Case An Dr. Seán Ó Síoda	47
Cuimhniú Lá na Tuile 15.8.1980	55
Aguisín	65

EAGARALT

Níl Cumann Staire agus seanchais Ghaoth Dobhair ach óg go fóill. Seo an chéad iarracht againn ar chuid de scéal an phobail a chur i scríbhinn. Tá cinnteacht agus buaine ag baint leis an fhocal scríofa nach bhfuil leis an fhocal béil. Tá súil againn tuilleadh blúirí a fhoilsiú de réir a chéile agus b'fhéidir go spreagfaí duine éigin le stair chuimsitheach an phobail a scríobh amach anseo.

Is ar shaol agus eachtraí cáiliúla na naoú haoise déag atá aird na hirise seo dírithe agus béim faoi leith ar an tubaiste tragóideach sin a bhfuil a chuimhneachán céad ann i mbliana—lá na Tuile.

Is ar an stair shóisialta atá alt Dhónaill Uí Bhaoill. Daorsmacht pholaitiúil atá faoi chaibidil ag an Athair Ó Síoda agus toradh eacnamúil an daorsmachta sin is ábhar d'alt Sheáin Mhic Fhionnlaoich. Tá pictiúr glínn de bhlianta fada na fulaingthe folaithe in ainm na hirise féin.

Paróiste stairiúil an pharóiste seo againne. Tá ár dteanga, ár gcreideamh, ár gcultúr fite-sa stair sin. Tá súil againn go ndéanfaidh Scáthlán a sciar bheag féin le na gcaomhnú.

ÁR SCRÍBHNEOIRÍ

1. An Dochtúir Dónall P. Ó Baoill as Míin an Chladaigh atá ag obair san Institiúid Teangeolaíochta i mBaile Átha Cliath.
2. Seán Mac Fhionnlaoich iar-oide scoile, as Oileán Ghabhla ó dhúchas atá ina chónaí ar an Bhun Bheag.
3. An Dochtúir Oirmhinneach Seán Ó Síoda as an Chraoslach ó dhúchas a chaith tréimhse i mbun taighde i gCóláiste na nGael sa Róimh. Tá sé anois na shéiplíneach i Srath an Urláir.
4. Seán Ó Gallchóir iar-oide as an Mhachaire Loisce atá ina chónaí ar an Choiteann.
5. Pádraig Ó Gallchóir (nach maireann) as Machaire Chlochair, a bhí ina chigire scoile agus a chónaigh i mBaile Átha Cliath.
6. Pól Mac Giolla Easpaig—a dhearaigh an clúdach—ealaíontóir as Srath na Corcra atá ina chónaí i mBaile Átha Cliath.

An Saol In Oirthear Ghaoth Dobhair 1830-1880

Dónall P. Ó Baoill

Chan fhuil rud is fearr damh a dhéanamh, ó tá muid ag cómoradh na tubaiste i dteach pobail Ghaoth Dobhair sa bhliain 1880 nó cuntas a thabhairt ar an tsaol a bhí in oirthear Ghaoth Dobhair sna leithchéad bliain roimhe sin. Bhéarfaí sin barúil éiginteach dúinn ar an aigne a bhí ag na daoíní bochta a bhí i láthair ag Aifreann Dé, Lá Fhéile Muire Mór, 1880 agus ar an dóigh a bhféadfadh sé luí ar a n-intinn agus marc a fhágáil ar a n-iompar agus ar a gcreideamh.

Beidh trácht agam anseo ar an dúithche bheag sin a luigheann eadar an dá chnoc iomráiteacha sin, **Cnoc Fola** ar an pointe thiar thuaidh agus **Cnoc na Naomh** dhá mhíle nó mar sin soir uaidh. Istigh sa ghleann sin idir an dá chnoc tá na bailte seo, **Mín an Chladaigh** agus suas uaidh **Gleann hUalach**, **Leath Cáite** ar bhruach thíos na farraige agus ag síneadh suas uaidh **Port Uí Chuireáin** (is minic a roinntear an baile sin ina dhá leath go logánta, **Bun an Inbhir** ar an chuid íochtarach dó agus an **Curaín** ar an chuid is uachtaraí dó) agus **Glais an Chú**. Tá mé ag scríobh an ainm dheireannaigh sin mar a deir muintir na háite é ach is minic argáil fá dtaobh dó gur **Glais an Dobharc (h) ú** a ainm ceart. Is soiléir ó na hainmneacha sin féin gur daoíní, a rabh Gaeilge eile acu thaire mar atá ag na daoíní atá ann anois, a chum na logainmneacha céanna. Ach bíodh sin mar atá go fóill.

TEACHT NA nDEORAITHE

Ceantar óg go leor an áit seo atá faoi chaibidil againn. Is i **Mín an Chladaigh** is luaithe a lonnadh daoíní thart fán bhliain 1670 agus tá siad ag teacht agus ag imeacht leo ann ó shoin. Céad bliain ina dhiaidh sin a tháinig an chéad deoraí go **Glais an Chú** agus rann sé an dá bhaile eile sin **Leath Cáite** agus **Port Uí Chuireáin** ar bheirt fhear a phós beirt dá thriúr níonach. Is ag brath ar an bhéaloideas is mó atá muid le heolas den chinéal seo a chur inár láthair agus is maith an t-eolaí é. Ach is minic anois is arís go bhfaighidh muid cuntas oifigiúil as cearn éiginteach nó ó

shéadaí a thug an turas tuirseach air féin fríd abracha agus phortaigh an Iarthuaiscirt. Agus is mar sin a casadh Pocke, fear uasal as Sasain, inár measc sa bhliain 1755. Dúirt sé nach rabh na bealaí ar caoi ach iad lán abracha portaigh agus slogthaí a rabh na beithigh a bhí leis ag gabháil go bog iontu. Luaigh seisean, ag pointe, ar féidir a bheith cinnte dó go rabh sé ag amharc síos an gleann, go rabh 'village' nó clachán le feiceáil aige thíos ar bhruach na farraige. Badh é **Mín an Chladaigh** an 'village'. Tugann an méid sin cinnteacht dár gcuid dátaí. Luaigh mo dhuine fosta go rabh cábáin le feiceáil aige ('cabins' a thug sé féin orthu), agus gur ghnáthach leo dhá dhoras a bheith orthu, iad díreach os coinne a chéile. Bhíodh ceann acu i gcónaí druidte.

Is bocht an scéal é mar sin go rabh an 'príomhbhóthar' idir **Dún Fionnachaidh** agus na **Cealla Beaga** chomh holc sin nach bhféadfadh capall siúl air. Dheomhan mórán níos fearr a bhí na bóithre céad bliain ina dhiaidh sin dá mba rud é gur phill Pocke. Is é an chuma a bhí ar na bealaí an uair sin, 1752, iad 21' ar leithead agus graibheal agus clocha ar 14' don lár acu. Cha rabh aon bhealach ceart eile sa dúithche seo a bhfuil muid ag cur síos air go dtí aimsir an tSagairt Mhic Phaidín i ndeireadh na naoú haoise déag. Cosáin choise is mó a bhí ann agus is orthu sin fosta a shíúileadh na beithigh mar gur beag carr a bhí san áit.

AN DAONRA

Ceantar bocht a bhí sa ghleann seo nó cha rabh ann ó thús ach caorán agus portach dearg a ndearnadh míneadas air. Fágann sin gur dhoiligh barr maith ar bith a bhaint as agus idir sin agus na gortaí a tháinig go tiubh san áit i lár na naoú haoise déag, bhí ampla agus anás go minic ar na daoiní. Seo mar a bhí an daonra san áit sna bliantaí 1841 agus 1851.

	Daonra	Fir	Mná	Toithe Cónaí
Mín an Chladaigh	1841	77	85	27
	1851	83	80	29
Glais an Chú	1841	27	27	9
	1851	77	70	23

De réir luacháil faoi Dhlíomh na mBocht 1851, gearradh £26:14:0 ar **Mhín an Chladaigh** agus £23:17:0 ar **Ghlais an Chú**.

Tá a scéal féin le hinse ag na figiúirí sin thuas. D'fhan an daonra i **Mín an Chladaigh** buan ach tharla ardú sonraíoch ar an méid daoiní a chuaigh a chónaí i **nGlais an Chú***. Is é an chuma atá ar an scéal gur theith cuid mhaith daoiní as áiteacha eile le linn an ghorta le cur faothu sa ghleann seo. Char mhaith an tuar daoiní a theacht in am a rabh scáth trom ar Éirinn ach is dóiche gur mhór an cuidiú iad le talamh portaigh a thabhairt chun míneadais — rud a thug áiméar do thiarnaí santacha cáin agus cíos a ghearradh orthu gan mhoill ina dhiaidh sin. Badh é an preáta tús agus deireadh a gcoda sna bliantaí seo agus nuair a thagadh dadaidh laige orthu, bhí siad san fhaopach. Mar sin a bhí i 1847 agus arís gach uile bhliain de na bliantaí 1854-1858. D'fhág sclábhafocht na mbliantach sin a lorg go tréan ar an dúithche seo agus beidh muid ag caint air níos moille.

Ach le tuairim a thabhairt duit fán sórt curaíochta a bhíothas a dhéanamh san áit seo, traidhfil beag figiúirí as ceantar toghchánaíochta **Mhín an Chladaigh**. Tá 7-10 de bhailte i gceist sa cheantar seo chomh maith leis na cinn atá faoi chaibidil againn san aiste seo.

Coirce	Eorna	Seagal	Preátaí	Turnapaí	Glasraí Eile
306	76	36	91	9	11

(Iomlán: 529 Acaire)

Is beag ar fad an méid preátaí a bhíothas a chur i gcomparáid leis an eorna. Bhaintí úsáid aisti siod ar ndóighe le póitín a dhéanamh.

*Glais an Chú a thugtar go hoifigiúil ar na trí bhaile Leath Cáite, Port Uí Chuireáin agus Glais an Chú, agus is mar sin is ceart na figiúirí a léamh i gcáipéisí stáit.

BLIANTAÍ AN GHORTA MHÓIR – BIA FARRAIGE

Níl cor is mó i gciniúint ár dtíre ná an Gorta Mór. D’fhág sé a lorg ar achan áit agus ar achan duine agus char leisc leis gan scuid bheag a thabhairt ar an ghleann seo chomh maith. Bhí go leor preátaí beaga curtha i dtaiscuidh ag muintir na háite sa bhliain 1846 — sceidíní a thugadh siad féin orthu — ach i ndiaidh a gcur an bhliain sin, bhuail scimleadh damanta na daoíní agus b’éigean a mbaint arís agus a n-ithe. D’fhág sin ar an anás go maith iad agus is ansin a thug siad a n-aghaidh ar an tráigh i gceart, a bhaint chnuasaigh. Bhí fairsingeach de achan chineál le fáil fán chladach acu agus is ann a chaitheadh an chuid a ba mhó acu an lá ó Earrach go Fómhar agus amannaí eile nach iad. D’itheadh siad dúlamán san Earrach — bia searbh le caitheamh ach bhí sé maoite go nglanfadh sé an corp. Bia breá Geimhridh a bhí sna **faothogaí** agus sa **tslóc** — **slóc sleamhain** mar a bheadh ribeacha do chinn ann agus **slóc sliogánach** a fhásas ar shliogáin dhubha. Sa tSamhradh d’fhásadh **creathnach** ar na sliogáin chéanna a mbíodh an **slóc sliogánach** orthu sa Gheimhreadh. Ar ndóighe bhí an **duileasc** agus an **béardach (carragín)** fairsing fosta sa tséasúr seo agus bhaintí ina múrthaí achan chuid acu. Cha rabh le déanamh ansin leo ach a dtriomú agus a gcur i dtaiscuidh i gcúl na binne ar an teas, le bheith ag baint garaíochta astu i rith an Gheimhridh. San Fhómhar bhíodh an **bháirneach** i séasúr agus níl bia is deise ná í le fáil ar na creagacha. Is é an rud a deireadh na daoíní, a bhíodh mar rámas cainte agus an bháirneach san Fhómhar — “*Ná maraigh mise agus mo mhóiltín Fómhair go haoibhinn ar mo dhroim*”. Ba ionann an móiltín Fómhair agus an chrumhóg bheag, chruinnhubh a bhíos go díreach taobh istigh de bhlaosc na báiríní.

GNÁSTAÍ EILE

Bhí dhá ghnás eile acu san am seo a chur cosc ar an ocra a bhíodh orthu agus ba mhinic a shábháil na gnástaí céanna iad bliantaí go leor eile fosta. Bhain ceann de na gnástaí sin leis na scaileogaí breátha leathaigh a thagadh isteach fá thír leis an doineann gach uile am sa bhliain. I measc

an leathaigh sin bhíodh píosaí móra garbha de dhuileasc — **rapán** an t-ainm a bhaint na daoíní air.

Ba mhinic mar sin ag scaradh an rapáin agus an leathaigh ó chéile iad — ag baint úsáide as an leathach mar sheanleas ar an talamh agus ag triomú an duilisc mar leas coirp agus beatha. Bhí cineál eile bidh a thagadh isteach fá na cladaigh agus nuair nach dtagadh is minic a bhaineadh na daoíní iad féin iad le uirlís a dtugadh siad **corrán cire** air. Corrán a bhí san uirlís seo a rabh fiaccla mar a bheadh cíor ann. **Cosa bliathar** a thugadh na daoíní ar an bhia atá i gceist anseo. Cosa iad seo a rabh feamnach de shaghas ar leith ag fás orthu agus is minic a scaití leis an doineann iad. Thriomaítí iad agus chuirí i dtáiscidh iad thuas **sa chúpla** agus **san áraidh** sna seantóithe ceanntuí. D'ití iad leis an dinnéar nuair nach mbíodh anlann ar bith eile ag na daoíní, agus bia milis a bhí iontu. Cha déantaí aon chócaireacht eile orthu ach iad a ithe tirim mar a bhí siad. Chan fhuil feidhm damh a rá go rabh an t-iasc fairsing fosta agus gur iomaí bairille de iasc shailte a bhíodh i ngach teach.

ÚSÁID AN CHOIRCE

Bhí an-tóir ag na daoíní ar choirce mar gur iomaí tráth a bhí siad ábalta ar a bhaint as. Mheiltí é le min choirce a dhéanamh, as a ndéantaí arán coirce agus brachán. Mheasctáí taosc uisce ghalaigh agus mine coirce le chéile i dtobán, i bpota nó i mias deilf. Nuair a bhíodh sé meascaí i gceart ansin chuirí ar lic nó ar iarann a dtugaí an **crosán** air é agus d'fhágtáí leis an tine é go dtí go mbíodh sé go cruaidh le cloich. Bhí sé géar ar na fiaccla ach mar a deir an seanfhocal — *“an rud a bíos géar nó searbh ag an bhéal bidh sé milis ag an taobh istoigh”* agus mar sin don arán choirce. Bhí an t-arán seo an-mhaith ag goile a bheadh coscraí ag oibriú farraige agus bhíodh toirtín beag dó le achan duine a théadh chun na farraige nó a d'ímíodh ar imirce. Nití brachán as an mhin choirce seo agus bhíodh an brachán céanna ag bruith 3 huaire a chloig san oíche. Is san oíche fosta a ba ghnáthach leo an brachán a ól agus chan ar maidin mar atá i dtóithe na n-uasal anois. Is i bhfad i ndiaidh am an drochshaoil a tháinig an mhin bhuí as a ndéantaí arán buí. Ba ar phanannaí béal oscailte a ba ghnáthach na sconannaí seo a dhéanamh. Ba as an ghrán bhuí atá ag fás go fairsing sin i Meiriceá a mheiltí an mhin bhuí seo. Do na cearca is mó is doíche í a thabhairt ar na saoltaí deireannacha seo.

Bhí deoch eile a rabh an-tóir acu air — **cáthbhruith**. Deoch í nach rabh aon iontas uirthi le blas. Chuirí **craiceann** nó **colg** an choirce i ndiaidh a mheilte in uisce go dtí go ramhrachadh sé. Ansin chuirí síos ar an tine é agus is ansin a ramhraíodh sé i gceart agus nuair a bhíodh sé bruite d'óltaí **an cáthbhruith**.

ÚSÁID NA bPREÁTAÍ

Ba mhór meas na ndaoíní ar na preátaí nó is orthu a bhí a mbeo ag brath. Is minic a bhíodh ar bhean an toighe éirí ar a sé a chlog ar maidin nó amannaí, b'fhéidir, roimhe agus pota mór preátaí a chur síos a bheadh réidh fá choinne an teaghlaigh nuair a smaoiteadh siad ar éirí idir sin agus a hocht a chlog. Bhí daoíní ann a mbíodh preátaí acu 3/4 huaire sa lá. Ba ghnáthach leo fosta an-dúil a chur i bpreátaí rósta — **teallachán** a

thugadh siad air an chineál seo. Chuirfí crap breá de phreátaí fuara i mullach a chéile in áit na tineadh — ansin chuirfí clúdach aibhleogaí anuas agus thart orthu agus thugtaí bruith ar dóigh daobhtha. Dá mbíodh scadáin acu le hithe leo ba ghnáthach a rósadh ar ghrídeall nó go minic féin ar an mhaide bhriste. Ba bhreá a théadh an dá chuid le chéile agus san oíche is mó a d'ítí na teallacháin seo agus dheomhan duine a chur siad ó chodladh na hoíche! Bhí sé de bhuaigh ag an chuid seo cócaireachta gur chuma goidé an cineál preátaí a bheadh agat go bhfágfadh an tine agus an teas tirim go croí iad. Is iomaí uair cheana nach mbíodh aon iasc acu leis na preátaí ach salann agus bainne (agus corruair piopar) a mheascadh siad fríd a chéile. **Scadán caoch** a bhaist siad ar an anlann seo.

Nuair a bhíodh na preátaí á n-ithe chan ag an tábla a ba ghnás leo suidhe ach thart ar an **losaid**. Déanta as adhmaid a bhíodh an losaid go minic ach bhíodh go leor acu déanta de shlatacha saileoige. Chaití na preátaí isteach inti i ndiaidh a silte. Chuirfí cib bith anlann feoil, sú no iasc isteach i mias nó i mbabhal mór agus d'fhágtaí síos go deas i lár na losaide é. Lena gcuid méara is mó a nítí an t-itheachán ach amháin ag ól shú nó a leithéidí. Cuimhnigh ar an tsamhailt sin — drong iomlán ag ól as an aon ártach amháin — diabhal mórán mairge a rinne sé orthu!

Cha dtig linn na preátaí a ligean thairinn gan focal a rá fán **bhocstaí**. Is minic caint ar an tráth seo. Ghlantaí na preátaí agus ansin bhaintí an craiceann daobhtha. Bhí acara ansin acu — bhíodh ceann i ngach teach go fiú — ar a dtugtaí an **scrióbán**. Scríobfaí na preátaí ina slisne agus ba mhó a ba chosúil le huisce frogall an rud a bhíodh agat. Thriomaítí iad ansin agus dhéantí toirtín astu. Chaití beagán salainn air agus leagtaí síos ar an phan é — pan foscailte. Ba chosúil le bonnóg aráin é ansin nuair a bhíodh sé réidh. Bhí an bia seo trom ar an ghoile agus chan ach duine ar fhóir sé dó. Is minic féin nach mbíodh aon scian cheart acu le rudaí a ghearradh ach scian ar a dtugtaí **scian corráin**. Tá a mhíniú féin san ainm.

UIRLISÍ EILE

Is beag trioc a bhíodh fá theach ar bith i lár na naoú haoise déag nó go ceann fada ina dhiaidh. Soithigh beaga adhmaid a bhíodh acu agus ba mhinic lámh in airde astu le breith orthu nó lena n-iompar. **Gogáin** a bhíodh acu ag ól tae nó bhainne. Cupán adhmaid a bhí ann a rabh fonnsa beag air. Bhí acara ann a rabh **stópa** air le huisce a iompar. Bhí an béal níos cumhainge aige nó mar a bhí an tóin agus d'fhágadh sin nach rómhinic a dhóirtí an t-uisce as. Bhíodh tobáin bheaga acu a gcoinítí bia cearc agus ainmhití eile iontu — **pigíní** a thugtaí orthu. Ba ghnáthach an maistriú a choinneáil i dtobáin — **tobáin bhána** a baisteadh orthu. Bhíodh dhá chluas orthu agus nuair a chuirfí an clár orthu chuirfí dhá spáinn nó dhá ghiota bheaga giúise síos sna cluasa ar eagla go dtiocfadh an cat ar an uachtar. Ba mhinic nach mbíodh dadaidh sholais acu ach píosa de mhaide giúise sáite sa tinidh. Bhí cuid acu a rabh gléas beag acu a shuíodh ar an bhac agus a thugadh solas uaidh. **Cam(annaí)** an t-ainm a bhí ar an ghléas seo. Sórt d'airteagal chuarach, macasamhail taobh pota a bhí sa **cham**. Ola róin a chuirfí isteach ann agus bhíodh píosa de adhmaid éadrom nó d'éadach crochta amach as agus blaidhre air.

TOITHE AGUS GLÉAS BEATHA

Toithe fada ceanntuí a bhí ag na daoíní — cuid mór, cuid beag, acu. Bhíodh leabaidh théastair sa chistinidh agus bhíodh tús áite ag an lanúin a ba shine ar luí sa leabaidh sin. Bhíodh seomra suas sna toithe ar fad — an seomra a bhíodh i gcúl na tineadh agus is ann a ba dhóiche an chuid eile den líon toí codladh. Bhí go leor de na bochtáin nach rabh acu ach bothóg nó bráca de theach. Bhíodh déanamh cearnógach nach mór ar an chistinidh agus bhíodh píosa daoithe ag gobadh amach níos faide ná an chuid eile. Is isteach san ascaill seo a chuirte an leabaidh ard. Síos ón leabaidh a bhíodh an dríosúr. Thíos i gceann an toighe bhíodh na hainmhití uilig ceangailte agus na cearca thuas ar aradh ós a gcionn. Lóib liathghorm a bhíodh ar an urlár agus amannaí leacacha a mbíodh spásannaí móra eatarthu. Bhí dóigh dheas acu leis an urlár a chothromú — na páistí uilig san áit a chruinniú isteach agus iad a bheith ag síúl síos agus aníos air go mbíodh sé chomh cothrom le clár ag na cosa tár-nochtaí. Is minic a bhíodh an tine i lár an toighe agus gearradh toite thuas sa díon — char ghnáthach leo aon simléir a bheith ar na toithe fada go leor acu. Giúis ar fad a bhí mar dhíon ar an teach agus **muirfneach** a bhaintí ar an dumhaigh i Machaire Rabhartaigh a bhíodh mar thúí air. Bhíodh tábla agus b'fhéidir cúpla stól sa teach ach chan rómhinic a bhíodh cathaoireacha ann. Bhí dúil mhór acu clocha cruinne cladaigh a chur in áit na tineadh agus taobh amuigh den doras. D'fhóir seo go breá do mhuintir na háite seo ná bhí doirling breá acu i Mín-A-Chladaigh le tarraingt as. Ón taobh istoigh a ba ghnáthach an doras a dhruid — bhíodh poll air agus **rúóg** crochta as agus nuair a tharrainneochfá an rúóg thógfadh sí an bolta a bhí taobh istoigh. Ba mhinic dhá chomhlaidh ar an doras — comhlaidh bheag leis na cearca a choinneáil amuigh agus doras mór le achan rud eile a stad ó theacht isteach.

AN BUAILTEACHAS

Is é an chiall a bhí le buailteachas sa tsean am — daoíní agus ainmhití imeacht leo óna n-aitreabh dúchais go láthair éiginteach eile. Théadh muintir na mbailteach seo ar féarach lena gcuid eallaigh suas go **Cnoc Fola** agus go bun **Thaobh an Leithéid**. I rith an tSamhraidh a bhíodh siad ann agus ba ag déanamh ime an jab is mó a bhíodh acu. Chuirte an t-im sin i bhfircíní agus chuirte sa chaorán é. Bhíodh súil acu lena úsáid am eile ach is minic a rinneadh dearmad cá rabh go leor den im curtha agus tháinigtheas trasna ar chuid dó ó shoin. I Mín-A-Chladaigh bhí gnás eile acu fhad agus a bhí an daonra íseal — thagadh muintir an bhaile íochtaraigh (i gcois na farraige) go dtí an áit a rabh cónaí ar an chuid eile de na daoíní agus dhéanadh malairt toithe agus áite leo gach trí bliana. Mar sin a b'fhéarr leo é ar tús nuair a bhí an dream ar fad muintireach dá chéile ach nuair a chuaigh líon na ndaoíní i méid chaith siad uathu an gnás. Is é an chúis a bhí leis an aistriú seo gur mheas na daoíní go rabh talamh níos fearr i gcuid amháin den bhaile ná sa chuid eile agus bhí siad ag iarraidh na buntáistí a roinnt cothrom. Ach lean siad orthu ag cur an eallaigh chun an tsléibhe i ndiaidh am eadraidh gach lá, fiú anuas go dtí lár an chéid seo.

Bhí dóigh eile acu le bia a sholáthar ar buailteachas cé gur dóiche

gur beag an meas a bheadh againne air inniu. Is é an cleas é fuil a ligean as muineál an eallaigh agus í a mheascadh le min choirce agus an dá rud a ithe mar sin. Sa tSamhradh nuair a bhíodh an t-eallach in ordú mhaith a ligeadh siad an fhuil le uirlís bheag a dtugadh siad **tual(igh) chuisle** uirthí. Bhí an **tual(igh) chuisle** an-bheag agus lann bheag ghéar inti. Míníonn a hainm an áit ina mbuailtí í leis an fhuil a réachtáil. **Stailpín** an t-ainm a baisteadh ar an mheascán seo de fhuil eallaigh agus de mhin choirce.

CÓRAS AN TALAIMH

Tógadh na chéad toithe san áit i bhfoirm **clachain**, -4/5 de thoithe i gcuideachta agus iad casta in achan treo. Bhí seo ina chuideadh mhór acu ar tús ach de réir mar a thosaigh siad ar cur talaimh, tharraing an modh oibre seo achrainn go leor. Badh iad na cearca agus na mná a tharraing an troid. Chan ag lochtú na mban atá mé ach gurb iad a bhíodh fá bhaile agus nuair a théadh na cearca sa treabhaire gurb iad na mná a bhíodh ag scamhlóir ar a chéile. Mar sin le muintearas a choinneáil b'éigean plean a leagan amach agus ba bhreá an plean é. Smaoitigh siad gur bhreá an rud é dá bhféadfadh siad **na cearca a chur ar buailteachas** fosta cosúil leis an eallach. Agus sin an rud díreach a rinneadh — thóg siad bothógaí cró daobhtha ar imeall an chaoráin agus fágadh ansin iad i rith an tSamhraidh agus amannaí i rith na bliana. Bothógaí fód a bhí iontu seo agus ceann giúise agus scrath orthu. **Sciathógaí de ghíúis** nó de **shlatacha éadroma** nó go fiú de **chochán pleatáilte** a bhíodh mar dhoirse ar na bothógaí seo. Is minic a thugadh an madadh rua cuairt ar na bothógaí seo agus mar sin cuireadh plean eile i bhfeidhm, gan an doras a fhoscladh ach poll beag a dhéanamh air leis na cearca a ligean amach — **an lindéir** a thugtaí air. Cha bhíodh dul ag an mhadadh rua a ghabháil isteach ar an pholl seo. Bhíodh **aradh** sa bhothóg a suíodh na cearca air. Chuirte abar úr isteach faoin aradh achan bhliain agus mheascadh na go breá le aoileach na gcearc agus bhaintí úsáid as mar leas talaimh.

TEACHT NA dTIARNAÍ AGUS NA gCAOIRIGH SLÉIBHE

Cheannaigh John O'bins Woodhouse, Aturnae agus fear uasal, Míin-A-Chladaigh, Áltán, Toraigh, Inis Big agus Oileán Duthaigh sa bhliain 1844. Ag duine éiginteach as Albain a bhí sé roimhe sin ach dheomhan ar bhuaire sé a cheann leis. An tOlfhartaigh a rabh cónaí air i mBaile Chonaill taobh leis an Fhálcharrach, a bhí mar thiarna ar Ghlais an Chú agus ar na bailte eile atá faoi thrácht againn anseo. Bhí áiteacha cónaí ag Woodhouse i mBaile Átha Cliath, i bPort an Dúnáin agus ar an Cheathrú Chaoil agus leabharlann mhór in Ormeau Park, Contae Ard Mhacha, sílim.

Bhuaile talann rabharta na tiarnaí ar fad a bhí i dTír Chonaill sna bliantaí díreach i ndiaidh an Ghorta Mhóir agus shocraigh siad dhá ghnás a bhí forleathan go maith ag na daoine a áthrach: (a) an córas a bhí acu fá rannt an talaimh a chur ar neimhní — **Córas an Rundale** a bhaist daoine eolacha air ina dhiaidh sin agus (b) bail a chur ar na toithe, go háirithe doirse agus fuinneogaí a chur iontu agus an charn aoiligh a dhéanamh píosa measartha amach ón teach cónaí agus dá thoradh sin boithigh a thógáil a bheadh scartha amach óna toithe cónaí. Tharraing an dhá

phlean oibre seo racán go leor ar thiarnaí Ghaoth Dobhair agus badh é a dheireadh gur cuireadh an dlíodh orthu agus pléigheadh an cás uilig sa House of Commons i rith an tSamhraidh 1858.

CÓRAS AN RUNDALE

Seo an t-ainm a baisteadh ar an ghnás talamh a rannt go mion idir clann nó gaolta dhuine i ndiaidh a bháis nó amannaí le linn a bheatha. Is é an rud a tharraing an iaróg go mbíodh píosáí talaimh ag daoíní meascaithe fríd thalamh duine éiginteach eile. Is minic i gcuibhreann amháin go mbíodh talamh b'fhéidir ag cúigear nó sheisear. Bhíodh orthu a ghabháil isteach fríd threabhaire an duine eile le ghabháil fhad lena gcuid curaíochta féin. Tharraing seo troid agus achrann go minic agus chuir sé obair na talaimh ó rath mar go rabh na píosáí a bhí ag daoíní chomh beag sin nach bhféadfaí toradh rathnasach a bhaint as. Bhí baint mhór ag cúrsaí cleamhnais leis seo agus badh é an **cruth** a thugtaí do chailín a bhíodh ag gabháil a phósadh go minic — píosa talaimh, mar go mbíodh an t-airgead gann. D'fhan an scéal seo gan réiteach ar feadh i bhfad go dtí go dtáinig **Bord na gCeantar Cúng** ar an tsaol i ndeireadh na naoú haoise déag.

Seo mar a bhíodh tomhais an talaimh acu:

Féarach bó = $2\frac{1}{2}$ acaire de thalamh mhaith agus níos mó de dhrochthalamh.

Féarach $\frac{1}{2}$ bó = leath an méid atá luaite thuas le

Féarach bó

Féarach $\frac{1}{4}$ bó = ceathrú an méid a luaíodh thuas le

Féarach bó

Crúb bó = $\frac{1}{8}$ cuid don méid atá luaite thuas

le Féarach bó amháin.

Shocraigh na tiarnaí ansin an talamh a rannt sa dóigh go bhféadfadh siad féin cuid de a choinneáil agus stoc a chur air. Sin an cineál rud a mbíodh siad ag brionglóidigh air go luath i ndiaidh 1850. Chuir siad a bplean i ngníomh agus áit ar bith a rabh sliabh fairsing, baineadh do na daoíní é. Chaill cuid tionóntaithe Mhín an Chladaigh suas le 1500 acaire dá gcuid talaimh ar an dóigh seo sa bhliain 1855. Char fágadh acu ach 475 acaire. Chuir seo deireadh ar feadh tamaill leis an sórt buailteachais a luaigh mé cheana féin agus b'éigean daobhtha a gcuid stoic a chonneáil fá bhaile. Sin an rud a chur dlúthas leis an nós a bhí go coitianta ann go dtí ár linn féin — **ag buachailleacht(t)** — páistí agus seandaoíní ag coinneáil súil ar an eallach thart ar an bharr a bhíodh curtha áit a mbíodh greim milis féir le hithe acu. Mhaireadh an coimeád ón 8:00 ar maidin go dtí an 1:00 i lár an lae — am an eadraidh nuair a bhí na ba agus chuirtí ar áthrach féir iad go dtí an sliabh nó a leithéid. B'éigean don tiarna mar sin cláí a thógáil idir talamh tionóntaithe agus an talamh a bhí sé féin a chlaeimeáil. Tógadh an cláí agus tá sé suas le míle ar fad. Na daoíní féin a thóg é agus fuair siad £13:11:6 as an obair. Cha rabh cead ag beathach cheathair chosair ar bith a ghabháil trasna ar an chláí sin agus dá mba rud go deachaigh is í an cháin a bhí le gearradh 2d ar chaora agus 6d ar cheann eallaigh. An Cláí Úr nó Cláí Hanloin (an báillí) a baisteadh mar ainm ar an chláí seo.

ÁN TEACH MÓR

Badh é an gléas déanamh airgid a bhíodh ag na daoíní san am seo **ag déanamh** ceilpe. As leathach, as feamnach agus go háirid as scáth bhuí a thagadh fá Bhealtaine a dhéanaí an cheilp. D'fhéadfaí ar ndóighe í a dhéanamh as slata mara nó budógaí mar is fearr aithne orthu, fosta. Bhíodh na daoíní féin á díol. Smaoitigh Woodhouse ansin ó tharla Toraigh agus Mín an Chladaigh aige gur mhaith an rud dá bhféadadh sé áit le ceilp a dhéanamh a thógáil agus cáin a ghearradh ar na daoíní a bheadh ag baint úsáide as teach na ceilpe. Bhí fear i mbun na háite ag Woodhouse, fear a rabh Hanson mar ainm air. Shocraigh Woodhouse ar theach ceilpe a thógáil i Mín an Chladaigh agus d'iarr sé air Hanson a ghabháil i mbun oibre air an tógáil. B'éigean ar ndóighe an teach seo ar a dtug na daoíní an **Teach Mór** ina dhiaidh sin, a thógáil gar don fharraige agus le sin a dhéanamh b'éigean bealach a ghearradh fríd an bhaile. Is mar sin a rinneadh an bealach fríd an bhaile le dóigh a fhágáil ag na beithigh coirí móra a tharraing ón Bhun Bheag go hÍochtar Mhín an Chladaigh. Ocht gcinn de na damhaigh seo a tugadh go láthair an Toighe Móir — iad tonna méachain an ceann — 6 troithe trasna ina mbéal (cruinn a bhí siad) agus bhí ronnsa thart lena mbéal sa dóigh go bhféadfadh duine siúl air fhad agus a bheadh sé ag obair ar an cheilp — a cur ar maos. **Coirí dearga** a thug na daoíní orthu mar go rabh cúpla ceann fríothu a rabh iarann sínte iontu agus cuma dhearg air. Tosáíodh ar an **Teach Mór** ach char cuireadh deireadh ariamh leis. Bhí an-chuid coirneáil air mar theach. Chuir duine éiginteach scéala a bhí ina thaomthám thart go rabh Woodhouse leis na daoíní a chur as a gcuid toitheach mura mbainfeadh siad úsáid as an **Teach Mór** leis an cheilp a dhéanamh. Badh é deireadh an scéil gur dhúirt na daoíní le Hanson go gcuirfeadh siad cos i bpoll leis mura stadfaidh sé a thógáil an **Toighe Móir**. Bhuail creathán beag eagla é agus d'ímigh sé leis as an áit. Sa bhliain 1857 bhí an cheilp ar díol ar 5/- agus ar 6/- an céad méachain. An bhliain ina dhiaidh sin cha rabh sí ag gabháil ach 2/- an céad.

NA CUTANNAÍ ÚRA

Nuair nár éirigh le Woodhouse nó leis an Olphortach caoirigh a chur ar shliabh Mhín an Chladaigh nó Ghlais an Chú, smaoitigh siad ar phlean eile — is cosúil gur sin eile a rabh ag cur chaite orthu — ag smaointiú ar phleanannaí úra. Badh é an plean é an talamh portaigh a bhí gar don talamh curaíochta ar an bhaile a thaoscadh agus píosaí talaimh — **na cutannaí úra** — a dhéanamh as. Bhí eadar 4 acaire agus 12 acaire sna cutannaí seo. Nítí díog as gach taobh do pháosa fhada portaigh agus chaití an fód a bhaintí isteach i lár. Chuirte barr seagal de ghnáth ar an mheall seo. Bhí an seagal furast a fhás. Bhí cúis eile le déanamh na gcutannaí, le daoíní a chur a phósadh! Is cosúil go rabh leisc orthu pósadh. Bhí siad bratógach, lom, fuar. Bhí toithe nach rabh ag na mná uilig iontu ach culaith amháin a bhféadfadh siad a ghabháil amach os coinne an tsaoil léithi. Cha rabh ag na fir ach veiste bheag báinín. Bhíodh orthu fanacht sa lom nuair a nítí í. Tá scéal ann fá shagart a chuaigh isteach i dteach a rabh ceathrar ban ann — agus slán an tsamhail nár fhéad oiread agus duine amháin acu a haghaidh a thabhairt ar an tsagart le náire fá na ceirteach scáinte. B'éigean dó imeacht as an teach sin gan

aghaidh aon duine amháin de mhuintir an toighe a fheiceáil. Agus mar sin a bhí go leor eile acu fosta. Ach mar a dúirt mé tugadh a gcás os comhair an **House of Commons** sa bhliain 1858 agus rinneadh é a phlé go mion. Tá cuntas againn ar ar dhúradh ann — scéal gránna fá raor. Nuair a maraíodh 425 caora bhrocach ar thiarnas Woodhouse eadar na bliantaí 1857-'61, gearradh £289:19:9 de cháin caorach ar cheantar toghchánaíochta Mhín an Chladaigh. Cuimhnigh gur ag Woodhouse a bhí **Áltán** áit a rabh go leor caoirigh aige, agus is ansin a maraíodh an chuid a ba mhó don 425 a luaigheadh thuas.

Is beag toradh a bhí ar chás na dtiarnaí a troideadh sa House of Commons ach amháin go dtug sé uchtach do na daoiní troid ina n-éadan. Fuair siad cuidiú breá ó na sagairt agus go háirid an Sagart Séamas Mac Pháidín i nGaoth Dobhair go gearr i ndiaidh an ama seo.

OIDEACHAS — AN SCOIL

Níl a fhios againn go díreach cá huair a thoisigh scoil Mhín-A-Chladaigh ach más fíor ar dhúirt Pádraig Mac Cathaigh ina litir iomráiteach sa bhliain 1837, cha rabh ach scoil amháin i bparóiste Thulcha Beigle Thiar an bhliain sin (Gaoth Dobhair anois). Sílim, ó thagairtí a chonaic mé i leabhraí a bhaineann le ceantar Dhún Fionnachaidh gur in áit éiginreach gar do **Dhoirí Beaga** a bhí an scoil ag Pádaí. Tá trácht sa phíosa a bhfuil mé ag tagairt dó fá bhealach a chóiriú i gcomharsantacht Dhoire Beag go dtí an 'scoil'. Ach bíodh sin mar atá bhí scoil luath go leor i Mhín an Chladaigh. Bhí sí ag feidhmiú mar scoil náisiúnta ón 31/3/1840. Bhí sí ag feidhmiú roimhe sin ach chan mar scoil náisiúnta. Is dóiche gur scoil scairte a bhí inti roimhe 1840. I lár na bliana 1840 bhí 43 buachaill agus 13 cailín uirthi. Múinteoir fireann amháin a bhí sa scoil ach cha luaitear a ainm. £4 an pháighe bliana a bhí aige. Is suimiúil an rud líon na gcaillín a bheith chomh híseal sin. Chan fhuil fhios agam cad tuige? Tá tuairisc sa bhliain 1843 go rabh an scríoptúir naofa a léamh ag suas le 20. D'fhan an rolla díreach mar a bhí thuas sa bhliain 1840, go dtí gur smaoitíodh ar **Scoil Úr** a thógáil sa bhliain 1847. Smaoitigh air, **Scoil Úr** a thógáil san am is measa a rabh Éirinn. Bhíothas ag súil le 60 buachaill agus 40 cailín, seadh 40 cailín cib bith cá háit a rabh siad ina gcodladh eadar 1840-47 nuair nár fhreastail níos mó nó 14 cailín ar an scoil bliain ar bith. Seo an costas a bhí le bheith leis an scoil úr — **An Foirgneamh** £66:13:4 agus **Trioc** £7:10:0. Chuir muintir na háite £37:1:8 le chéile le cuidiú le tógáil na scoile. **Ba mhór an méid airgid é bliain an drochshaoil!**

Is ar chuid talamh Woodhouse a rinneadh an scoil. Tugadh moladh dó féin agus do George Hill sa bhliain 1855. Tuairisceoir a bhí ag scríobh tuairisc ar scoltacha agus ar oideachas san Iarthuaisceart a scríobh an moladh. Thug an bheirt láthair scoile má ba fhíor **amach as a gcineáltas croí!** Teach fada ceann tuí a bhí sa scoil. Ar imeall an bhaile mar a bhí an uair sin a bhí sí. Is suas lena taobh a ritheadh **an bealach mór** 40 bliain ina dhiaidh sin. Tá sí le feiceáil go fóill—Coláiste Gaeilge Samhraidh í anois suas le seacht mbliana fichead. Thoisigh sí a thitim agus sa bhliain 1871/72 cuireadh 4 thaca leis na choirnéil aici agus tá siad le feiceáil ann go fóill. Tharlaigh eachtra an bhliain sin a d'fhág an dáta againn. Báitheadh daoiní as Toraigh nuair a briseadh a gcuid curach i

stoirm. Tháinig cúpla corp isteach fá thír i Míin-A-Chladaigh. Duine acu sin a bhí i bPaidí Ó hOireachataigh a bhfuair a chorp sa scoilt nár tugadh ó shoin uirthi ach **Scoilt Phaidí Uí Oireachtaigh**. Tugadh a chorp go teach na scoile an áit a ba airde ar an bhaile ach nuair a chuaigh siad a dh'iarraidh cead an corp a ligean isteach char tugadh daobhtha é. Bhí cuilcigh istoigh **ag déanamh poitín** sa scoil fhad is a bhí sí á cóiriú. Ach fá dheireadh nuair a thuig siad nach lucht an dlí a bhí ann thug siad cead an corp a ligean isteach. Lasadh tine an tráthnóna nó an oíche sin agus tugadh freagra uirthi i dToraigh.

NA SCOLAIRÍ, AN MÁISTIR, AN CURACLAM

Chan fhuil mórán trácht ar mháistir ar bith dá rabh sa scoil ach Padaí Mag Aodha. Sa bhliain 1869 a tháinig seisean ann agus chaith sé 17 mbliana inti. Ba as ceantar Chill Mhic Néanáin é agus bhí Gaeilg ó dhúchas aige. Bhí sé ina chónaí sa scoil bliain gan páighe ar bith (1871/72). '**Monaiteoir**' a bhí ann — duine nach bhfuair oiliúint 'cheart' ar mhúinteoireacht ariamh.

Badh iad seo na hábhair a bhí sé a theagasc: **Léamh, Scríobh, Uimhríocht, Litriú, Gramadach, Tíreolas, Céimseata agus Triantánacht** agus níos moille **Obair Talaimh. Rangannaí 3/4/5 a níodh na trí hábhair dheireannacha**. Roimh an bhliain 1880 cha rabh ach scoláire amháin a chuaigh thar rang a IV agus chuaigh sé siod go rang a VI. Ba mhór an éacht í sin san am údaí. Cha dtéadh an chuid a ba mhó acu thaire rang a 3. Is é an locht is mó a bhí uirthi mar scoil nach rabh na páistí ag freastal na 100 lá a bhí riachtanach le iad tabhairt fá scrúdú a chuirfeadh ar aghaidh rang iad. Is minic nach mbíodh 20 as an 150 a bhíodh ar na rollaí a mbíodh cead acu an scrúdú a dhéanamh. Sin an gearán a bhíodh ag na cigirí ... 'the attendance being of a most irregular character'.

Bhí na cigirí anuas ar Phadaí Mag Aodha agus ba mhinic iad ag clamhsán fán dóigh a rabh sé ag teagasc na bpáistí. Seo píosa suimiúil as ar dhúirt cigire fán scoil sa bhliain 1886. Phioc mé an cuntas seo mar go léiríonn sé go leor tréithe a luaigheadh go minic sna 10 mbliana roimhe an dáta 1886.

"This school continues in a very unsatisfactory condition. Though there were 117 pupils on rolls on the last day of August, only 22 qualified by attendance for the Results Examination, **all of whom, with one exception** were in the Infants, First and Second Classes. **The exception was a girl who was examined in Third Class.**

This girl was the only pupil who could make an attempt at speaking English which she had learned — **not in the School, but from her brothers and sisters who have been away from home at service**. Indeed it is evident that the teacher **gives instruction exclusively in Irish and makes no attempt at teaching the English language**. The children examined in Second Class could not explain the simplest words in the book. Wherever this mode of teaching prevails in an Irish speaking district, I invariably find that the children make no progress; on the contrary, where a teacher

gives instruction exclusively in English or endeavours to teach English through the medium of the Irish, I find that the pupils improve rapidly in the knowledge of English while their knowledge of Irish, I am quite sure, does not suffer in the least....”

Is leiriú an méid sin ar an úsáid a bhí á bhaint as an scoil. Bhí deireadh an chéid ann sular tosaíodh ar an Ghaeilig a theagasc. Char scríobhadh aon tuairisc ó na cigirí i nGaeilg go dtí an 14/1/1924, cé go rabh na cigirí céanna ann 3/4 bliana roimhe sin.

NA CHÉAD DHOCHTÚIRÍ

Chan fhuil rud ar bith is mó a chuireann scáth ar lucht na tuaithe ná acu le bheith le ghabháil chuig an dochtúir. Is cinnte go dtéann an doicheall seo i bhfad siar go dtí an t-am nach rabh dochtúirí ar bith i measc na mbochtán ach a gcuid daoiní féin a bhíodh ag cleachtadh a gcuid órthaí féin.

Ar an 12ú lá d’Aibreán 1842, socraíodh ag cruinniú de **Cheantar na mBocht Dhún Fionnachaidh** go ndéanfaí ceantar insteallú galair don dá cheantar toghcháin **MínanChladaigh** agus **Machaire Chlochair**. Bhéadh láthair cheann feadhna na háite i Machaire Chlochair. 1/- an duine suas go dtí 200 don dochtúir as an té a gheobhadh insteallú in éadan galair agus 6^d ar achan duine ina dhiaidh sin. Ar an 10/5/1842 hiarradh ar Dr. Bradley an ceantar a ghlacadh. Níor ghlac sé leis an jab ar tús agus i ndiaidh mórán argála cuireadh sa phost é ar 20ú Nollaig, 1842.

TEACH NA mBOCHT

Ag cruinniú a bhí ag coiste cheantar na mBocht Dhún Fionnachaidh ar an 20ú Lúnasa 1842, cuireadh iarratas isteach fá choinne teach a thógáil do na bochta. hlarradh £5,000 **“for the employment, classification and relief of poor persons therein...”**. Fuair siad an t-airgead tamalt ina dhiaidh sin agus cuireadh tús le tógáil Theach na mBocht. Tá sé le feiceáil go fóill ar thaobh na láimhe clí agus duine ag teacht isteach go Dún Fionnachaidh ón taobh thiar. Níl teach ar bith a rabh an oiread sin fuath agus tarcaisne ag baint leis le Teach na mBocht. Cha rabh aon duine sásta a ghabháil ann ach an té a bhí sa déanach. Charbh iontas ar bith sin agus an cineál áite a bhí ann agus cha rabh an bia a bhí le fáil ann ar mholadh beirte. Seo a leanas sampla don chineál 3 thráth bidh a bhíodh le fáil ann i lár an 19ú céid déag.

An Cineál Duine	Bricfeasta	Dinnéar	Suípéar
Fear Ábalta	6 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche	8 n-unsa mine & 1/3 de chárta bláithche nó 3 phunta preátaí & 1/3 de chárta bláithche	5 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche
Bean Ábalta	6 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche	7 n-unsa mine & 1/3 de chárta bláithche nó 3 phunta preátaí & 1/3 de chárta bláithche	4 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche
Seandaoíní & na hEasláin & iad sin os cionn 15 a bhí gan obair	5 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche	7 n-unsa mine & 1/3 de chárta bláithche nó 3 phunta preátaí & 1/3 de chárta bláithche	4 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche
Buachaillí & Cailíní eadar 9-15	5 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche	6 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche nó 2½ phunta preátaí & 1/3 de chárta bláithche	4 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche
Páistí 5-9	4 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche	5 unsa mine & 1/3 de chárta bláithche nó 1¼ punta preátaí & 1/3 de chárta bláithche	3 unsa mine & ¼ de chárta bláithche
Páistí 2-5	3 unsa mine & ¼ cárta bainne mhilis	5 unsa & ¼ cárta bainne mhilis nó 1¾ phunta preátaí & ¼ cárta bainne mhilis	2 unsa mine & ¼ cárta bainne mhilis

Faoi 2 bhliain 4 unsa mine, 4 unsa aráin agus 1 pionta bainne sa lá.

NÓTA: Badh éard a bhí sa mhin, min bhuí agus min choirce meascaithe.

Mar is léir cha rabh éagsúlacht mhór bidh acu i dTeach na mBocht agus bhí cuma orthu go rabh lán stopaláin de bhíathach acu cib bith goidé rinn siad leis an im! Charbh iontas nach rabh daoíní sásta a gcós a leagan taobh istoigh de thairsigh an dorais ann.

BÉALOIDEAS AGUS SEANCHAÍOCHT

Is doiligh a rabh agus a bhfuil de sheanchas ag baint leis an áit seo a chur i gcúpla leathanach. Lfonfadh sé leabhar. Ach bhéarfaidh muid ár súil ar chuid de na rudaí a rabh baint dhlúth acu le nósmaireacht na ndaoíní sa 19ú céad sa ghleann seo.

Is é an nós is suimiúla a bhí acu — an dóigh a dtugadh siad onóir de na mairbh. Bhí an roilig a ba ghaire daobhtha 6 mhíle uathu i nGort an

Choirce. D'fhág sin nach mbíodh am acu paidir a chur le hanamnacha a muintire ach Dé Domhnaigh agus dá mbíodh an lá sin fliuch ba dhoiligh moill a dhéanamh agus 6 mhíle le siúl agat san fhearthainn. Is é an rud a ba ghnáthach leo a dhéanamh mar sin ná an leabaidh chamh a bhfaigheadh an duine bás uirthi a thógáil amach as an leabaidh mhór agus a cur i dtascidh i leataoibh i gcuideachta an uisce a níf an corp leis. Nuair a bhíodh an tórramh thart thugadh siad leo an leabaidh chamh—cochán don chuid is mó agus chuireadh siad í sa phortach agus chuireadh an t-uisce síos ina cuideachta. D'fhág sin go mbíodh seans ag muintir an mharbhánaigh a ghabháil amach go minic agus paidir a chur lena anam. Níodh siad seo gach Domhnach agus lá saoire agus bhíodh an áit a rabh an cochán seo curtha mar leac chuimhneacháin acu. Nuair a d'éirigh na leapacha níos galantaí b'éigean daobhtha stad don chéapar seo agus is é an cleas a bhíodh acu ansin an duine breoite a chur ina luí ar ghraidhin cocháin ar an urlár tamall sula ngearrfaí a shnáithe. Thiocthadh leo ansin dá mba mhaith leo é an gnás a choinneáil.

Bhí gnás eile acu san áit seo dá bhfaigheadh duine bás amuigh—slán go rabh muid—go gcaithfí gach uile rud a bhí beo istoigh sa teach a thabhairt amach. Théadh an tine agus an chlog amach agus gach uile ainmhí agus daoíní muinteartha an mharbhánaigh. Isteach ar an fhuinneog ansin a chaithfí an corp a thabhairt agus na cosa ar tús. Rachadh sé amach an dóigh chéanna. Char rabh cead ag daoíní muinteartha an mharbhánaigh a ghabháil isteach leis an chorp ach oiread. Daoíní eile a níodh an t-iompar. An té ansin nach rabh ábalta a ghabháil ar an tórramh thagadh sé in aircis an tórraimh agus deireadh paidir agus shiúileadh **'trí choiscéim na trócaire'** sa treo chéanna a rabh triall na ndaoíní.

Is iomaí caitheamh aimsire eile a bhí acu agus níl ceann is suimiúla acu ná an **ragaireacht**. Bhíodh an t-aos óg agus daoíní a mbíodh féasóg sheanaimsire orthu ag gabháil thart san oíche agus teach ar bith a mbíodh bia—arán úr agus bainne nó a leithéid—le fáil ann, bheireadh siad leo é agus bhíodh féasta acu air. Ar ndóighe is i lom iontais a níf go leor don ragaireacht seo ach anois agus arís théadh cuid don aos óg ó smacht. Chuir na daoíní iad féin péas ar bun le stiúir bheag a choinneáil ar rudaí.

Is é an t-ainm a bhaist siad orthu **"NA SÉ FEARA DÉAG"**. Ba iad na sé feara déag a ba láidre a bhí sa dúithche iad. Théadh siad thart san oíche ag coinneáil smachta ar na blaigeaird. Bhí drochphionós acu agus mar sin tugadh aird orthu. Bhí údarás na ndaoíní acu le achan rud dá dearna siad. Is é an pionós a bhí acu an **scríobhán** údaí a bhíodh acu ag déanamh bocstaí a chur ag obair ar do chraiceann agus badh é an rud neimhneach é. Is iomaí 'boc' a smachtaigh siad ar an dóigh sin. Bhíodh gnoithe eile ag na péas seo fosta—daoíní a bhíodh ag maistíneacht ar fhairíocha a chiúiniú. Chomh maith leis seo thugadh siad cuairt anois agus arís ar lucht siopaí agus gaimbín agus chuireadh iachall orthu luach cóir, ceart a bhaint ar a gcuid earraí. Mura mbainfeadh bhagrófaí an scríobhán orthu.

Bhí a chaitheamh aimsire féin ag gabháil le achan fhéile agus achan lá sa bhliain chóir a bheith. Luaifidh mé gnás beag amháin mar gur thaitin sé liom féin nuair a chuala trácht air an chéad uair. Is é sin an rud a níodh

na mná agus a gceirtlín snátha **Oíche Shamhna**. Is cosúil go mbíodh nóisean ag mná do fhir i gcónaí nach mbíodh siad ábalta croí isteach a thabhairt daobhtha. Ba ghnáthach leo a dtseans a fháil Oíche Shamhna. Théadh siad amach an oíche sin agus a gceirtlín snátha leo agus théadh siad i bhfolach in áithe éiginteach ar thaobh an bhealaigh mhóir. Cha bhíodh uaigneas ar bith an oíche seo orthu is cosúil. Bhíodh siad ag éisteacht go géar go dtí go gcluinfadh siad duine éiginteach ag teacht agus chaitheadh siad amach an cheirtlín ag súil le broideadh a fháil. Dá mbeireadh rud ar bith ar an cheirtlín deireadh an bhean a bhí san áithe **“Cé sin atá ar mo shnáithe?”** Thugadh an fear amuigh freagra uirthi agus dá mbeadh sí sásta leis bhíodh sí léim amach agus ar shiúl leis. Agus mura rabh, chaitheadh sí tamalt eile a chaitheamh san áithe. Chuala mé scéal fá bhean a bhí dóirte go mór ar ghréasaí bróg a fháil. Bhí sí san áithe nuair a chuala sí é ag teacht. Chaith sí amach an cheirtlín agus chonaic mo dhuine í. Fuair sé greim breá cruaidh uirthi agus thug crathadh breá daoithe. **“A Thiarna,”** a deir an bhean istoigh, **“an sin an gréasaí atá ar mo shnáithe?”** **“Chan é leoga”** a deir mo dhuine **“ach an diabhal dubh.”** **“Ó Dhia, má seadh, tá mise fada go leor anseo”**. Agus rith sí agus lean an gréasaí í ach bhí an abhóg déanta agus bhí sí cinnte gurb é an fear dubh a bhí sna fatha fásaigh ina diaidh agus dheomhan a dtáinig sé suas léithe.

Tugann sin mé go dtí giota beag eile. Ba ghnáthach leo subh na sméar dubh uilig a bheith déanta acu roimhe Shamhain mar chreid siad go dtagadh an diabhal Oíche Shamhna agus go gcuimlíodh sé a ruball de na sméara dubha uilig. Cha rabh cead baint daobhtha ansin. Charbh iontas don bhean a bhí san áithe a bheith scá(n)raithe!

Lá mór a bhí i Lá Fhéile Muire Mór ag na Gaeil. Ba mhór an truaighe mar sin a chuireadh tubáiste an lá sin orthu mar a tharlaigh 1880. Bhí meas nach beag acu ar mháthair Dé, gur chum siad nach fiú ainm dá cuid féin daoithe, Muire. Bhí na céadtaí urnaí acu ina honóir agus bhí cáil go leor ar an dúithche seo atá fá thrácht againn san alt seo fá na gcuid dánta diaga. Chan fhuil rud is foirstiní mar sin le deireadh a chur leis an aiste ghairid seo ná píosa do dhán dar teideal **“Oifige Bheag Mhuire”** a thabhairt daoibh. Tá a shé oiread eile sa dán agus atá mé a thabhairt anseo.

OIFIGE BHEAG MHUIRE:1

- R. Anois tabhradh mo phuisíní agus mo ghuth
- F. Ardmholadh ceoil don Mhaighdín inniu
- R. A bhaintiarna bí agam do charaid
- F. Go neartuighir mé in aghaidh m'eascharaid
- R. Glóir don Athair agus don Mhac agus don Spiorad Naomh
- F. Mar a bhí ó thús agus mar atá anois agus mar béas tré shaol na saol.

NEAMHNUAILL

Fáilte a bhaintiarna an domhain
Banríon shoilse nimhe
Fáilte a mhaighdean gach maighdine
Réalt moch na maidne
Fáilte lán de gach grása
a ghlansholais Dé
a bhaintiarna cuidigh linn
Le deifre déan é
Dia ón tsiorraíocht
Thar mhráibh na cruinne
don bhriathar d'ordaigh tú
bheith aige mar bhuime
Le sin chruthaigh sé
Neamh, talamh agus muir
a ghlanchéile taeighte
Saor ó gach coir.

- R. Do thogha agus rogha thaeigh Dia
- F. Agus d'ordaigh sé comhnaí dhéanamh sa teampall.

AN URNAÍ

A Naomh Muire, a Mháthair ár dTiarna Íosa Críost, a bhanríon na bhFlaitheas agus a bhaintiarna an domhain nach dtréigeann agus nach dtarcaisníonn aoinneach, dearc orm go thrócaireach le súilibh na thrócaire agus fágh ó do d'Aon Mhac pardún ann mo pheacaí damhsa atá le hintinn agus meanmna diadha ag déanamh cuimhne ar do neamh ghabháltas agus fá dheoigh an bheatha mharthanach síorraí tré ghrásta agus tré thrócaire ár dTiarna Íosa Críost do thug tú, a Mhaighdean, chun an tsaoil atá mar aon leis an Athair agus leis an Spiorad Naomh, aon Dia bith bheo go Siorraí.

Amen.

- R. A thiarna éist m'urnaí
- F. Agus go sroichidh m'osna do láthair
- R. Beannaí muid ár dTiarna
- F. Buíochas do Dhia
- R. Agus do bhfaighidh anamnacha na greideamhnach a d'fhág a saol seo fríd thrócaire Dé suaimhneas síorraí.

Amen.

Nach mór an moladh atá tuillte ag na daoiní a chur dántaí dá léithéid sin de ghlanmheabhair—dánta a bhfuil áilneacht agus uaisleacht iontu agus saibhreas focal. Is furast dúinne atá fá shó agus fá shómas suidhe síos agus dánta a fhoghlaim—ach smaoitigh orthu sin a bhfuil a dteistiméireacht nochtuithe san alt seo—ag sclábhaíocht le coraidh cruaidhe an tsaoil sa lá agus gan fios acu cá has a dtiocfadh greim an lae amáraigh ag gabháil fá dhídean san oíche daobhtha.

Nár lige Dia go ndéanfaimis dearmad dár fhág siad againn.

Sa bhliain 1880 chaitheadh muintir na háite seo a ghabháil 6 mhíle chun Aifrinn go Gaoth Dobhair nó go Gort an Choirce—ba ionann ar siúl go dtí an dá áit. Chan fhuair siad a dteach pobail féin i gCnoc Fola go dtí an bhliain 1933. Tá siad bródúil as anois ach is minic iad ag caint, ar theach pobail Ghaoth Dobhair. Ca tuige nach mbéadh agus scáile ár ndúchais greannta sna ballaí agus sna carraigeacha atá thart air agus san abhainn bhradach atá anois ag sileadh lena thaobh.

---

¹Scríobhadh síos an dán seo ó bhéalaithris Bhríd Dhall Nic Giolla Chomhail, 40 bliain ó shoin. Bheirim mo bhúiochas do Roinn Bhéaloideas Éireann a thug cead dom scrúdú a dhéanamh ar an leagan don dán seo atá le fáil sna lámhscríbhinní sa leabharlann ansin.

**An illustration of the flooding of Derrybeg chapel from
"The Penny Illustrated Paper" for August 28, 1880.**

Lá an Bháite i nGaoth Dobhair

Pádraig Ó Gallchobhair

Maidin Domhnaigh san fhómhar, bhí muintir an aifrinn ag tarraingt ar Léim an Mhadaidh i gcontae Dhoire. Bhí bearradh beag fuar ar an lá mar is gnách don am 'e bhliain nó bhí an ghrian íseal sa spéir go fóill.

Ní raibh smid ann. Bhí mar bheadh ciúineas ábhal-mhór crochta ina chnap os cionn na cruinne ag brú agus ag plúchadh gach neach beo. Bhí na daoine tostach agus iad ag siúl go mall. "Tá uafás ar an lá" adúirt seandúine gearr-análach. "Tá sin" ó na chomharsain. Tháinig dreach liath ar an lá agus caochlódh san aird thoir. Nocht néal beag dubhliath san aird chéanna agus mar d'éirigh sé ar an aer, mhéadaigh sé ina thoir. Ghéaraigh lucht an aifrinn a gcoiscéim.

Cluineadh monamar bog cealgach san duilliúr. Rinne séideán sí rince meidhreach i ndusta an bhóthair. Chuaigh na duilleoga a chodladh agus shíothlaigh an dusta in áit na mbonn. Dubh-chiúineas. Ciúineas scáfar bagarthach! Dar le duine gur stad rothaí na cruinne. 'Cumhdach Dé orainn, tá caill ar an lá' i nglór fann éagointeach an tseandúine. Osna múchta as croí na cruinne — feadáil ghéar — anfa gaoithe móire agus an ciúineas réabtha. An té bhí in ann, thug sé do na bonnai é go teach an phobail.

Bhí an t-uafás sa mhullach orthu. Sciobadh hataí fear is ban suas sa spéir. Strócadh níochán de na toir, rinneadh a gcárdáil agus a rollagú mar bhíthear 'á slogadh suas i gcaos na gaoithe móire. Fágadh cuibhreann coirce fite fuaite chomh cothrom le clár ar an talamh. Tógadh paiste prátaí idir bhun, bharr agus chré 'na mheascán mearaí sa spéir. Bhí an iomghaith ar a plé agus í ag gabháil i dtreise.

Chuir an gabha rua beo ar a phíopa agus shíúil sé suas os cionn an tí a' déanamh sealaíochta leis an bhuachailleacht. D'iarr sé ar Din, a mhac a ghabháil isteach agus é féin a ullmhú don aifreann. Chuir an gabha a thaca le claí agus bhain sé gal as a phíopa. Bhí sé ina léine nó bhí an spéir glan gorm agus an t-aer bog cumhra. Ba bhreá an lá é, míle ailtú do Dhia. Bheadh pobal mór ar an Choitearna agus an Fhéil' Muire ag siúl leis an Domhnach.

Nuair a bhí Din sciopa sciúrtha agus a chulaith Domhnaigh uime, rinne a mháthair mion scrúdú ó bhaitheas go bonn air, mar bheadh sé ag gabháil os comhair an phobail ar an altóir. Nuair a bhí an scrúdú thart chuaigh Din 'un dorais agus scairt sé trasna an bhealaigh mhóir ar Shéamas Sheáin Uí Fhearraigh. Bhí Séamas chuige ar an bhomaite agus shiúil an bheirt chléireach síos malaidh Shraith na Corcrach. Bhí an Sagart 'ac Pháidín ina dhoras féin agus iad ag gabháil thart ach níor chuir sé chucu na uathu, rud a b'annamh leis. Shiúil siad leo go dtí teach na scoile, áit ar fhan siad le cléireach eile — an Dúaltach Chonchubhair as Machaire Chlochair. Le linn na moille ag an scoil, tháinig seanbhean chostarnocht agus a stocaí agus a bróga ar iompar léi. Chuaigh an tseanbhean isteach in abhainn theach a' phobail a ní a cos agus rite go leor a chuaigh sé uirthi oiread uisce fháil agus chuirfeadh baiseog orhtu. Chuir sí na bróga uirthu agus d'imigh chun an tséipéil. "Dhéanfaidh Gráinne turas na gcros fá dhó roimh an aifreann" arsa Din. "Bíonn sí ar tús ag teacht agus ar an duine deireanach a fhágas teach an phobail gach Domhnach" arsa Séamas.

Tógadh an séipéal tá céad bliain ó shin agus tógadh é ar ionad seanséipéil in ailt chúng. Thóg leithead an fhoirgnimh úir urlár na hailte uilig diomaoite de phasáid cheithre troigh ar dhá thaobh an tséipéil. Bhí na beanna beagnach chomh hard leis na taobh ballaí. Bhí bealach siúil ag uisce na hailte fríd shúil faoi urlár an tséipéil. Bhí an doras mór ar an cheann chaol den ailt os comhair na haltóra agus an dá thaobh-doras mar tá siad inniu. Bhí fuinneog ard de ghloine gheal ar chúl na haltóra. Ní raibh ach an t-aon áiléar (gallery) san am, an t-áiléar mór ar aghaidh na haltóra amach.

Bhí Anraoi 'n Dúaltaigh Oig 'na chónaí ar an cheann thiar de Mhachaire a' Chlochair agus é i gceann a chúig mbliain déag d'aois. Cailleadh a mháthair le linn eisean a theacht chun tsaoil agus dá bharr sin thit mórchuid de thimireacht an tí air. Bhí sé ag buachailleacht an eallaigh roimh an eadra ar an mhaidin bheannaithe seo. Buachaill suáilceach soineanta a bhí ann, neart ina ghéaga agus lúth ina chnámha. Bhí cáil air le ceol agus le snámh. Bhí sé 'na shuí ar charraig ar Ard Mháire agus a shuíl ar an bhealach mhór aige nó bhí sé ag gabháil 'un aifrinn. Níor mhór an t-eallach a chur isteach nuair a chíftheadh sé tús mhuintir na gcnoc ag gabháil soir.

Seo chuige anuas Neilí Dhónaill agus a seáspán ina lámh aici go díreach nuair a nocht an cheád chapall ar an bhóthar. "Amharc, a Neilí, amharc an pictiúr, fear ag ceann capaill, bean ag marcaíocht agus naíonán ina hucht aici — Íosa, Muire agus Seosamh". "Ní hea, leoga, ach leanbh muintreach duit féin as na cnoic, atá le baisteadh inniu", arsa Neilí agus thosaigh sí a chrú bó leo a bhí ar téad ar Ard Húdaí. Ní raibh sí ina suí i gceart nuair a scoilt splanc toirní an spéir ghorm ó cheann go ceann. Léim Neilí, theilig an seáspán fad urchar uaithe agus d'imigh ar chosa-in-airde 'na bhaile. Ach an racht gáirí a tháinig ó chroí Anraoi, bheadh sé ina cluasa fad agus mhairfeadh sí.

Bhí an Sagart Mór 'ac Pháidín ag éisteacht faoistine roimh an aifreann i nGort a' Choirce. Thug sé faoi deara scáile dorcha ag baint an tsolais de fhuinneoga an tséipéil. Baineadh preab as nuair a chuaigh sé amach agus chonaic sé an néal suaite dubh crochta os cionn an Chaisil.

Chuir sé air a ribín agus chuaigh sé trí chuarta thart ar theach an phobail, ag léamh os ard as a phortús, sul ar thosaigh sé ar an aifreann.

Tháinig muintir Léim a' Mhadaidh slán ó'n ghábhadh. Sciord an iomghaoth léi siar trasna bhráid Inis Eoghain, isteach i nGleann tSúilí agus ó sin go Gleann Domhain agus na néalta a mbrú agus á suathadh. Luigh an ghaoth anonn le Mám na Mucaise ach bhí a lucht ró-throm le héirí agus shleamhain an ollphiast siar ar Altán agus chuaigh pobal Ghort a' Choirce saor.

Spréigh na néalta agus iad ar gail, amach ar thaobh a Leithéid, ar Chró na Leacht, agus rinne siad bearad agus briste do'n Eargail. Bhí bog-bháisteach ag titim nuair a bhí tromlach na ndaoine i dteach pobail Ghaoth Dobhair. Bheir an fhearthainn ar an té d'fhág ar an ghann chuid é. Choscair aon splanc na maidne an t-aer, phléasc sé na rúogaí a tháthaigh na néalta le chéile agus bhí tús ar an dílinn. Bhuail an splanc Toabh a' Leithéid agus spréigh an bháisteach amach go gleann Dhún Lúiche agus go barr Ghaoth Dobhair. Bhí dhá dtrian den pharóiste faoi bháistí. Tháinig sí go bog fáilí agus chuir an pobal mór a bhí cuachta sa tséipéal thar a gcoimhead.

Bhí srutháin bheagá uisce ar dhá thaobh an dorais mhóir nuair a thosaigh an t-aifreann. D'éirigh an bháisteach 'na bailc agus leathaigh an t-uisce amach ar an urlár taobh istigh. Ach chuaigh formhór na ndaoine a bhí in aice an dorais amach as teach an phobail agus níorbh' ionadh é. Bhí búirtheach a dhéanfadh beithigh allta ag teacht anoir aduaidh orthu agus fuaim feargach tonn agus tuile ag bagairt lasmuigh agus an t-uisce fáilí á spréadh féin ar an urlár taobh istigh. Ach chuir formhór na ndaoine a muinín sa tsagart ar an altóir, san íobairt a bhí sé a o fráil agus sa Dia mhór a chiúinigh roisteacha farraige móire fadó. Chuaigh an sagart ar aghaidh leis an aifreann chomh ciúin stuama stuidéarach agus dá mbíodh aingle Dé ag siúl leis — agus cá bhfios nach raibh. Nuair a thosaigh sé a rann na gcomaoineacha naofa, bhí uisce go béal na mbróg ar na daoine a bhí ar an urlár. Nuair a bhí an dara sraith rannta, bhí an t-uisce ag éirí ar urlár na haltóra.

Chuir an sagart na comaoineacha i dtaisce sa tabarnacal agus chríochnaigh sé an t-aifreann. Tháinig fóide móna agus clámáin féir isteach ar an doras mhór. Cluineadh glugarnach agus snagarnach as an abhainn faoi'n urlár.

Bhí an tamhach táisc taobh amuigh. Bhí an spéir 'na criathar agus an duibh-bháisteach ag cnagairt ar dhíon an tí. Scuab an tuile cocaf féir, clampaí móna, grágáin agus léabacha caoráin isteach in ailt theach an phobail. Chuir an dórtadh as béal na spéire an dlaoi mhullaigh ar an uafás. Bhí an iomghaoth cloíte ag an oidhre a ghin sí féin, bhí an tuile agus an t-uisce i réim.

Ba mhaith an mhaise don dream a d'éalaigh as an tséipéal leis an eagla. Munar chuir siad leis, níor bhain siad a dhath den bhaol báite ina raibh siad. Dar leo nach raibh tarrtháil ar na daoine a bhí fágtha san fhaopach. Imíonn droch scéal ar an ghaoth agus níor bhfada gur tógadh uail chaoite ó na Cladaigh 'na gCnoc — daoine teicheadh agus daoine teacht ag iarraidh tuairisc nó tásca a nduine féin. Chuala Eoghan Shíle Óige agus an Gabha Rua an gháir agus thug siad iarraidh ar shiopa Sheáin Uí Fhearraigh gur bhailigh leo rópaí agus dréimírí ina chrios le

hEoghan.

Tháinig tuile uisce isteach ar an doras mhór agus tháinig sí chomh ramhar sin nach raibh an dá thaobh-doras ábalta an tuile a tharraingt. D'éirigh an t-uisce ar bhonn na haltóra agus thug Séamas Sheáin Uí Fhearraigh iarraidh amach ar dhoras an sacraistí ach dhruid an tuile an chomhla 'na dhiaidh.

Tharraing an sagart an bheirt chléireach eile chuige agus chuir sé suas ar an altóir iad.

D'éalaigh a lán de na daoine sna taobhanna amach ar na taobh-dorais sul ar mhéadaigh neart na tuile. Sheas na fir guala ar ghualainn, agus an tuile go hascal orthu. Thug siad cabhair agus tarrtháil do mhná agus do pháistí á gcur suas ar na bruacha agus ag tabhairt teaghlaigh le chéile.

Taobh istigh, i gcorp an tséipéil, theith daoine suas ar an áiléar agus ar an staighre, oiread acu go raibh baol nach n-iompródh na cuaillí an t-ualach. Chros an sagart ón altóir gan aon duine eile a ghabháil ar an staighre agus chomhairligh sé do na daoine a bhí ann fanacht go ciúin suaimhneach. Níor ghá an staighre a chrosadh nó bhí an díle ag a bhun a sháródh an bradán féin. Thiomáin an sruth leo na binsí, agus na daoine a bhí i bhfastó iontu suas in aice na haltóra. Chuaigh bocsa an éistí ar an tsnámh. Tharraing Briainí Phadaí Uí Bhaoill isteach ar an cúlshruth é, áit a raibh Síle Ní Dhubhgáin ón tsliabh, naíonan ina baclainn, ina seasamh ar bhinse agus an t-uisce go básta uirthi. Chuir Briainí Síle agus an naíonan isteach sa bhocsa agus sháraigh siad an gábhadh ansin.

Shrois Eoghan Shíle Óige agus an Gabha Rua agus foireann tarrthála leo, an sépéal go tráthúil. Cuireadh dréimire ó bharr na haille go fuinneog ar an áiléar agus níor bhfada 'bhí Eoghan ag baint amach barr na fuinneoige le na thua. Leagadh droichead dréimírí ón fhuinneog go droim na haille agus fuair lag agus láidir fuascailt.

Tháinig faoiseamh san bháisteach ach bhí an tuile ag éirí taobh amuigh agus taobh istigh agus na scórthaí i ngéar ghéibheann. Bhí an altóir agus an tabarnacal faoi bháthadh agus an sagart agus a bheirt chléireach ag briseadh a mbealach suas san fhuinneog ar chúl na haltóra.

Bhí trí shruth fola ag sileadh isteach san uisce. Nuair a laghdaíodh an t-ualach ar an staighre, thug lucht na tarrthála a mbinn ar aghaidh an áiléara. Bhí cúpla feá de rópa cnáibe agus cnaphnaidhm ar gach ceann de ag gach fear. Thosaigh an iascaireacht agus a chroí ó, ba mealdha an baoite agus ba luachmhar an toradh. Tarraingíodh fir, mná agus páistí as áit a mbascaidh. Bhí deich dtroigh uisce ar urlár an tséipéil ach bhí snámhaithe misniúla ag teacht i gcabhair ar an té a bhí in easnamh. Níor sheachain siad an chontúirt agus níor choigil siad a ndícheall agus ina measc bhí Annraoi 'n Dúáltaigh. I leabhra Dé amháin atá cuntas cruinn ar éachtaí gaile phobal an Choitearna ar an lá sin.

Bhí Neilí Dhónaill ar bhruach na tuile agus chonaic sí seanbhean ag imeacht le sruth. Gráinne a bhí ann. Uair roimhe sin ní raibh oiread uisce ann agus nífeadh a cosa. Fuarthas a corp ar na hinseáin. Cailleadh beirt sheandúine. Baolach as Inis Meáin agus Dochartach as Machaire Chlochair. Fuarthas corp Sheámais Uí Fhearraigh ag an Chuife. Bádh é ag doras an sacraistí. Chuaigh an t-éide ' bhí air i bhfastó sa doras. Bhí cloigeann Annraoi scoilte. Seisear a tharrtháil sé agus é ag tarraingt ar an

seachtú duine nuair a chaith an sruth in éadan na mbeann é. Bhí an dólás ann agus an doicheall. Diúltaíodh clár comhlach le na chorp a thabhairt abhaile.

Tháinig an tráthnóna agus an ghrian le chéile ach bhí cairt taobh amuigh agus taobh istigh den tséipéal. Chaill an Dúáltach óg a mhac agus a uncail agus baisteadh a ua ar lá na tuile.

An rud atá annamh tá sé iontach. Thit an Fhéil Muire ar an Domhnach i 1950. Ar an lá sin dúirt mac dearthára de Din an Ghabha Ruaidh agus mac an Dúáltaigh Chonchubhair an t-aifreann le chéile i bpobal an Choitearna.

(Foilsíodh an t-alt seo in ABU — iris Cuimhneachain Chumann Thír Chonaill i mBaile Átha Cliath 1957).

Teach pobail Dhoirí Beaga tamall maith ó shin — i dtús an chéid seo is dócha.

Na bannaí ceoil ag tarraingt ar an teach pobail ceánna ar ócáid cuimhneachán na tuile Lá Fhéil' Muire 1980.

Lá na Tuile

(Achoimre ar an léacht a thug Seán Ó Gallchóir)

Tithe Pobail

Le tús a chur leis an léacht seo, ba mhaith liom cúpla focal a rá fá'n teach pobail seo agus na háiteacha adhraidh a chuaigh roimhe. Bhíodh aifreann á rá, a chéad uair, i scáthlán nó laftán beag sa bhinn ar an taobh eile den abhainn. Bhíodh an pobal ar a nglúine ar dhá thaobh na habhann sa ghleann seo agus fir faire ag coimheád ar eagla go dtiocfadh na saighdiúirí dearga sa tóir orthu. Ní raibh cead ag sagart aifreann a rá mura raibh sé 'cláraithe' agus le bheith cláraithe, chaithfeadh sé móid dílseachta a thabhairt. Bhí an dlí seo á chur i bhfeidhm go dian ón uair a tháinig an bhanríon Anna go coróin na Sasana (1702). Cuireadh scáth beag adhmaid ar an altóir a chumhdaigh na coinne agus a choinnigh an ghaoth uathu agus níos moille ná sin, rinneadh scáth níos mó a choinnigh an sagart agus na cléirigh agus a bhí druidte ar thrí taobhanna. Tháinig maolú ar dhlí na sagart cláraithe agus rinneadh ar shiúl leis na fir faire agus tógadh teach pobail ceann tuí ar an taobh eile den abhainn sa bhliain 1760. Choisric an Dr. Ó Raghallaigh, a tháinig mar Easpag ar Rath Bhóth i 1759, é. Mhair an teach pobail sin mar áit adhraidh go dtí gur dódh é ar 11ú Aibreán 1854. An t-Athair Dónal Mac Aoidh a bhí ina shagart paróiste san am agus bhí sé indiaidh lánúineacha a phósadh indiaidh na hoíche mar a níte de ghnáth san am — deirtear i seanchas na háite go raibh seacht lánúin i dteach an phobail an oíche sin. Deirtear fosta gur beóanna tine a bhí mar sholas acu. Cibé ar bith, chuaigh teach an phobail ar thine agus dódh go talamh é agus ina áit, tógadh an teach pobail seo ina bhfuil muid 'nár suí anois. Críochnaíodh é sa bhliain 1858.

Bhí sé déanta ar dhá thaobh na habhann — an abhainn sin atá anois 'na rith amuigh ansin, bhí sí 'na rith san áit a bhfuil mé 'mo sheasamh anseo. Is minic a cuireadh an cheist: Cad chuige ar tógadh an teach pobail seo ina léithéid d'áit? Sé 'n freagra is coitianta ar sin nach dtabharfadh na tiarnaí suíomh ar bith eile fá na choinne agus b'fhéidir gur cuid den fhírinne é. Ach caithfidh mé a rá, agus mé ag iarraidh eolais a chruinniú fá choinne na cainte seo, nach raibh mé ábalta teacht ar chruthú cinnte ar bith gur diúltaíodh suíomh don teach pobail seo. Is fiú smaointiú ar an rud a scríobh A. M. Sullivan M.P. — cara maith do Ghaoth Dobhair, a mbeidh tuilleadh le rá agam fá dtaobh dó níos moille

— "I am not astonished that, independently of the refusal of landlords to

give a site for a popish chapel, this spot hallowed by such memories and associations should have been clung to by the people”.

AN TUILE

Anois tigim go dtí ábhar mo léachta, ‘Lá na Tuile’. Céad bliain ‘sa lá inniu, Lá Fhéil’ Muire 1880, tharla ceann de na heachtraí is brónaí i stair chorraitheach an phobail seo.

Samhlaigí díbh féin an teach pobail seo san am — an foirgneamh céanna gan mórán athraithe. Ní raibh an dá ghailearaí taoibhe ann — Ní raibh ann ach an ghailearaí mhór. Mar dúirt mé, bhí an abhainn ag rith faoin urlár agus síos i lár an yard amuigh. Anois, samhlaigí an suíomh an Lá Fhéil’ Muire sin. Tá na daoine cruinn fá choinne aifreann a dó dhéag, ‘na suí sna suíocháin an áit a bhfuil sibhse anois agus ar an ghailearaí mhór. Tá idir 900 agus 1000 duine i láthair. Tháinig siad ó ghob Chnoc Fola go barr a Toir agus isteach ó na hoileáin. Ní raibh nduine as ceantar Dhún Lúiche ann mar bhí teach pobail dá gcuid féin acu le naoi mbliana roimhe sin (1871). Lá mór i saol Chaitlicí na gceantar seo a bhí i Lá Fhéil Muire agus an bhliain seo thit sé ar an Domhnach. B’olc an té nach ndéanfadh freastal ar aifreann Dé. Ba luath a d’fhág cuid acu baile, cuid ar dhroim capaill ach an mhór chuid de shiúl cos. Ach bhí an mhaidín maith, teas bruithneach ann agus an spéir glan gorm. Ach i dtrátha an deich, bhí néalta dubha ag cruinniú os cionn Mhín an Iolair agus níor bhfada go raibh fuaim toirní le cluinstitín. Thosaigh an fhearthainn throm ann nuair thosaigh an Sagart Ac Phaidín ar an aifreann — é féin agus a thriúr cléireach: Dónal Mac Giolla Easpaig (Den Eoghain Ruaidh), agus Séamas Ó Fearraigh (Jimmy Sheáin Uí Fhearraigh) as Srath na Corcra agus Dúáltach Ó Gallchóir (Dúáltach Chonchúir) as Machaire Chlochair. Ach thuas sna cnoic, bhí an díle i bhfad níos measa agus ní raibh fada go raibh tuile fhiánta san abhainn seo amuigh ag scuabadh léi ‘s ag cartadh roimpí turtógaí, crainn ‘s achan chonamar eile. Stopadh an píopa faoi theach an phobail. D’éirigh an t-uisce amuigh ach bhí na doirse druidte agus má bhí braon ag sileadh isteach féin, níor chuir na daoine mórán suime ansin. Ag am Comaoineach, bhí sé ag éirí go béal na mbróg ar na daoine agus le sin féin, chuir brú an uisce na doirse isteach agus, i gcúig bhomaite, bhí an t-uisce deich dtroithe ar airde - dhá throithe dhéag a deir cuid de na cuntais. Is furast díbh a shamhlú caidé an tafach táisc a bhí ansin. Daoine ag tabhairt iarraidh ar an ghailearaí agus ar na fuinneoga, suíocháin ag snámh ar bharr an uisce, bocsa an éistí ar a tsnámh, seáltaí ban agus bearaid fear. Chríochnaigh an sagart tabhairt amach na gcomaoineach ach ní raibh sé i bhfad go raibh an t-uisce go hascaláir air. Chuaigh sé suas ar thábla na haltóra agus tharraing beirt de na cléirigh leis. Bhí an tríú duine, Séamas Ó Fearraigh, a chuaigh ‘na sacraistí ar theachtaireacht, bhí sé crothnaithe. Is cosúil gur beireadh ar a chuid éadaigh sa doras nuair a dhruid sé ina dhiaidh. Thug an tuile léi doras is eile ‘na dhiaidh sin — fuarthas corp Shéamais thíos ag an Chuife tráthnóna. Tháinig an t-uisce ar an tsagart ar an altóir agus, le cuidiú suíochán a bhí ar snámh thart, fuair sé suas san fhuinneog i gcúl na haltóra. Thug sé absalóid don tslua a chonaic sé faoi sa chontúirt. Dúirt sé féin ina dhiaidh sin gurb é an t-iontas é nach raibh ar a laghad leathchéad báite. Dúirt sé go bhfaca sé gníomhartha gaisce á dhéanamh

ag daoine an lá sin a shábháil ar a laghad 400 duine. Shnámh daoine amach ar na doirse agus chuir fios ar tharrtháil. Fuarthas dréimírí agus leagadh trasna ón ghailearaí iad amach ar na fuinneoga go barr na mbeann amuigh. Tugadh rópaí anoir as teach Sheáin Uí Fhearraigh agus le na gcuidiú tarraingíodh daoine suas ar an ghailearaí agus amach an bealach éalóidh ar na dréimírí. Tá ainmneacha na ndaoine seo leanas luaite i bpáipéir nuachta an ama as a gcuid gaisce ag sábháil daoine: dhá pháras, Martin agus O'Mahony; William Colgan as na Machaireacha; Eoghan Ó Donnail nó Eoghan Shíle Óige agus Dónal Ó Donnail as Doirí Beaga; Micí Coppins agus Donnchadh Ó Gallchóir.

NA DAOINE A BÁTHADH

Nuair a thráigh an tuile, bhí cúigear báite. Fuarthas dhá chorp thíos ag an doras — **Conall Ó Baoill nó Conall Húdaí as Inis Meáin** agus **Niall Ó Dochartaigh nó Niall Hanraoi as Machaire Chlochair**. Bhí an bheirt acu thart fá 70 bliain d'aois. Fuarthas na trí coirp eile thíos ar na hinseáin: **Gráinne Ní Ghairbhígh (Gráinne Chreagáin, mar b'fhearr aithne uirthi), bean phósta thart fá 50, bean Húdaí Eoghain as an Charraic** agus máthair mhór Eoghain Ghráinne a leag an bláthfhleasc ar an leacht inniu, bean chneasta a bhíodh idtólamh ar a chéad duine i dteach an phobail agus an duine deireanach á fhágáil — deirtear gur nigh sí a cosa san abhainn ar a bealach isteach an lá sin agus nach mó nach raibh oiread uisce ann is a nigh iad; **Hanraoi Ó Gallchóir nó Hanraoi an Dúáltaigh as Machaire Chlochair**, deartháir do Sheáin a Dúáltaigh — buachaill óg chúig mbliain déag, an duine a b'óige den teaghlach — fuair a mháthair bás nuair a tháinig sé ar a tsaol — bhí snámh maith ag an bhuachaill óg seo, shábháil sé seisear agus bhí sé ag tarraingt ar an seachtú duine nuair a chaith an sruth in éadan na mbeann é agus scoilteadh a chloiginn. Agus an cléireach **Séamas Ó Fearraigh** i gcionn a thrí mbliain déag. Tá a ainm sin ar thuamba Chlainn Uí Fhearraigh sa tsean reilig.

DAOINE THÁINIG SLÁN

Tá scéaltaí i mbéal na ndaoine go fóill fá dhaoine a tháinig slán ón ghabhadh an lá sin. Gráinne Nic Aoidh nó bean John Bhiddy a bhítheas a scuabadh ar shiúl nuair a chuaigh a seál i bhfastó sa gheaftha agus choinnigh í, gur shábháil an péas Ó Máirtín í. Séamas Mac Suibhne as an Tor, agus a chónaigh ar an Chorrmhín go bhfuair sé bás sa bhliain 1967, bhí sé i dteach an phobail le baisteadh an lá sin lena charas Críost, Nóra Nic Suibhne. Bhí bocsa an éistí ag snámh thart. Thug Briainí Phaidí Bhaoill as Machaire Chlochair i leataobh é agus chuir sé an naionán isteach ann. Níor baisteadh Jamesy an lá sin. Tá sé i leabhar theach a' phobail gur baisteadh ar an 16ú Lúnasa é. Ach sa leabhar chéanna, tá sé ríomhtha gur baisteadh leanbh as Gabhla — Aodh Mac Fhionnaile nó Húdaí Mhichíl Bháin, mac do Mhicheál Mac Fhionnaile agus Nóra Ní Mhaolagáin. Fuair sé bás nuair a bhí sé ina stócach óg. 'Sé an míniú a bheadh agam ar an bhaisteadh sin ná gur baisteadh roimh an aifreann é ó tharla gur leanbh as an oileán é nó is cinnte nár déanadh baisteadh ar bith indiaidh an aifrinn an lá sin. Bhí dochar mór déanta den teach pobail féin

— bhí trí nó ceathair de throithí labáin ar an urlár, suíocháin agus trioc scuabtha ar shiúl. An chaillís a bhí á úsáid ag an tsagart, bhí sí ar shiúl leis an tuile agus fuair Peadar Ó Baoill í thíos ar na hinseáin. Mheas an sagart go raibh luach £1000 de thrioc an tí pobail féin cailte gan trácht ar an damáiste den fhoirgneamh é féin.

CUNTAIS AR AN TUBAISTE

Seo aistriú ar an chuntas a bhí ag an Belfast News Letter ar an 19ú Lúnasa: “Fuarthas na trí chorp ar bhruach na habhann thart fá leathmhíle faoi theach an phobail ag an Tulaigh nuair a thráigh an tuile. Báthadh dornán beathaigh fosta agus scuabadh ar shiúl iad le stand na mbéathach a bhí ar an taobh ó dheas de chlós theach a’ phobail. Bhí teach an Athair Mhic Pháidín (san áit a bhfuil teach Mhaireád Frank inniu) ina ospidéal shealadach don mhuintir a bhí loitithe. Tháinig an dochtúir agus rinne freastal orthu sin a bhí gearrtha agus brúite. Bhí fir agus mná ag dul thart agus mórán acu a raibh bréidí ar a lámha is ar a gcloigneacha agus achan nduine ag cur tuairisce a mhuintir féin. Bhí na fir ina gcuid léinte, a muinchillí trustáilte, mórán acu costárnocht. Bhí na seáltaí cailte ag an chuid is mó de na mná. Bhí teach an phobail gan dóigh, na fuinneogaí uilig briste agus iad lán fola. Bhris na daoine an gloine, pána indiaidh pána ó bhun go barr agus bhain úsáid astu mar bheadh dréimire ann le fáil go dtí an ghailearaí. Bhí na fuinneogaí eile uilig mar a gcéanna, achan nduine ag iarraidh fáil chomh hard is a thiocfadh leo amach as bealach na tuile. Scuabadh na doirse ar shiúl ó na hinsí agus fiú amháin na hursanacha féin, thug an tuile léithi iad. Bhí na suíocháin uilig briste agus thochail an tuile faoi na ballaí sa chruth is go raibh siad i gcontúirt titim. Tá trí troithe ar doimhne ar an urlár idir gaineamh, graibhéal agus lábán agus turtógaí móra agus rútaí crann. Scuabadh ar shiúl doras an sacraistí agus sílim gur anseo a chuaigh an gasúr óg a bhí ina chléireach — Séamas Ó Fearraigh — i bhfastó agus coinníodh ann é gur báthadh é ach nuair a thug an tuile léithi an doras, d’imigh a chorp síos an abhainn go dtí an áit a bhfuarthas é. Tá an chuid is mó den bhalla a bhí thart ar theach an phobail ar shiúl fosta agus an droichead a bhí ar an abhainn ar an bhealach mhór, níl rian ar bith dó fágtha. Tá damáiste mhíllteanach déanta don bharr fosta. I gcuid de na bailte, tá coirce is préataí faoi uisce agus go leor acu scuabtha ar shiúl leis an tuile. Níor tharla a leithéid sa taobh seo den domhan ariamh a roimhe?”

Agus tá scéalta a tháinig anuas chugainn ón mhuintir a chuaigh romhainn ag cur leis an chuntas seo. Ba mhaith an rud na scéalta sin a chruinniú is a chur le chéile. Is cuid thábhachtach de stair an phobail iad atá muid ag iarraidh a chaomhnú is a shábháil agus ní ró-mhinic a thioctas a mhacasamhail seo de áiméar againn.

DOMHNACH NA CRAICEÁLA

Nuair a glanadh suas teach a’ phobail, leapadh de rá an aifrinn ann gach Domhnach. Bhí daoine a raibh eagla orthu dhul isteach ann agus théadh siad ar a nglúine amuigh. Ocht seachtainí ó Lá na Tuile ar an 10ú lá de Dheireadh Fómhair, bhí lá scáthmhar eile i dteach an phobail.

Chuala an pobal trup ar an díon. Bhí siad uaiscneach indiaidh na tuile agus thug siad iarraidh ar an doras. Bhí brúdan bocht ann agus trampáladh daoine faoi chosa. Bhí cuntas sa 'Derry Journal' air. Deir sé go dearn an Dr. Ferguson a bhí anseo san am freastal ar ochtar a bhí gortaithe go maith agus dúirt an dochtúir féin go raibh girseach amháin — McBride as Gabhla — 'very precarious'. 'Sé an míniú a bhí ag an pháipéar ar an trup ná gur sláta a bhí scaoilte ar bharr agus gur shleamhnaigh sé anuas an díon, ach 'sé an míniú atá i seanchas na ndaoine gur amhlóirí a chaith clocha beaga suas ar na slátaí a rinne an tormán. Domhnach na Craiceála a bheirtear i seanchas na ndaoine ar an Domhnach sin. Baisteadh Bidy Bhillly as an Mhachaire Loisce agus bean Phaidí Jack Mhóir as Mhín an Iolair an lá sin.

A. M. SULLIVAN, M.P.

Rinne mé tagairt i dtús na cainte seo dó. Is fiú cupla focal a rá fá dtaobh dó. Rugadh é i mBeantraí i gContae Chorcaigh i 1830 — Alexander Martin Sullivan. Chuaigh sé agobair mar iriseoir ag an 'Nation' agus nuair d'fhág Gavan Duffy é, bhí sé ina eagarthóir agus ina úinéir. Bhí cúis na hÉireann an-dheas dá chroí ach níor chreid sé sa lámh láidir agus bhí sé in éadan gluaiseacht na bhFiníní. Bhí sé ina M.P. do Co. Lú agus do Co. na Mí. Chuaigh sé a chónaí i Sasain. Bhris an tsláinte air agus fuair sé bás i mBaile Átha Cliath i 1884. Bhí sé na chuariteoir i nGaoth Dobhair blianta roimh an tuile agus aithne mhaith aige ar theach an phobail. Nuair a chuala sé fá'n tuile, scríobh sé litir fhada chuig an Times i Londain ar an 23ú Lúnas ag tabhairt cuntas cruinn ar theach a' phobail agus a stair agus ag achaine ar lucht léite an pháipéir iomráitigh sin cuidiú a thabhairt don tSagart 'Ac Pháidín sa chail a tháinig air. Thug an achaine síntiúisí go leor isteach. Tá daoine mar Lord Granville, Lord Harrington, W. H. Smith, John Bright, Mr. Chamberlain agus a lán teachtaí parlaiminte idir Coimhédaithe agus Liobrálaithe. Bhí an Chief Secretary Forster ar an liosta chomh maith. Gan mhoill 'na dhiaidh sin, rinn an Sagart Mac Pháidín é féin achaine sa Derry Journal agus clóbhualadh an achaine ina lán páipéir eile thar lear. I measc na ndaoine a chuir síntiúisí, bhí Dr Croke, Ardeaspag Chaisil, a bhfuil Páirc an Chrócaigh ainmnithe ina dhiaidh, — chuir sé £100 — agus Dr. McCabe, Ardeaspag Bhaile Átha Cliath, £100 eile. Tá Daniel Keown as an Bhun Beag ar an liosta fosta — dhíol sé £5.

DÁNTA AGUS AMHRÁIN

Scríobhadh go leor fá'n tuile, go mór mhór dánta ach i mBéarla atá siad uilig. Sampla amháin sínithe ag L — — , Bohernabreena, Gweedore.

*I saw that church at eventide
The rushing flood had flown
But all around in ruins
Lay its altar overthrown
And men and women over their dead
Were waiting at that shore
And grief and horror reigned supreme
That eve in wild Gweedore.*

Agus véarsa ó cheann fada a scríobh Rebecca Scott, Castlefin:

*The half-hearted prayer suspended
Upon the dying breath
The holy anthem silenced
In the deep hush of death
Morn rose upon the mountain
Most beautiful and fair
Eve set upon a sickening scene
of ruin and despair
On blighted homes, hearts broken,
Whose every hope is o'er
On sorrowing eyes whose light was quenched
In the chapel of Gweedore.*

Agus ó línte a scríobh Clare M. M. Reilly ar James Ferry:

*So you did rise and in meekness low bending
Served at the sacrifice God loveth best
Which, with its incense of prayer sweet ascending,
Make angels wonder that men are so blest.*

Agus arís ag J. H. R.:

*The fearful deluge came and went
Thus swiftly, messenger of death,
To beating hearts that morn, who came,
To worship His most holy name,
Who gives and takes, our mortal breath,
And made his glorious firmament.*

agus mar sin de.

COIRIÚ AN TÍ PHOBAIL

Ba í an cheist mhór indiaidh na tuile ná caidé ba cheart a dhéanamh le teach a' phobail. Bhí dochar mór déanta dó agus bhí mórán daoine den bharúil gur cheart é a thréigint ar fad agus teach pobail úr a thógáil ar shuíomh úr. Bhí argóintí láidir i leith an dearcaidh sin agus cuireadh i láthair go láidir iad sa Derry Journal '80 sínithe ag Unus de Clero Rapotensi agus ceann ar an 10ú Deireadh Fómhair ag "Parishioner". Ba é an cás a bhí acu go dtiocfadh leis an rud céanna tarlú arís, nach raibh sé practiciúil nó iondéanta a dhath a dhéanamh fá'n abhainn a bhí ag rith faoi theach a' phobail. Agus dá socrófaí ar theach pobail úr a dhéanamh go musclófaí cléir na deoise as an neamhshuim a bhí siad a thaispeáint sa chás go dtí seo. Cuireadh in iúl nárbh é seo an chéad uair a tháinig an tuile isteach i dteach a phobail. Sa bhliain 1859, nuair nach raibh teach a phobail críochnaithe go hiomlán, d'éirigh tuile go raibh an t-uisce ar an urlár dhá thriog ar doimhne agus níl an bhliain agam inár éirigh sé an dara huair. Cuireadh an cheist: An dtarlóidh sé arís i gceann deich mbliana nó fiche bliain nó leathchéad bliain? Ní fhaca mé litir ar bith sa pháipeár atá luaite ag cosaint an tseansuímh féin. Agus caithfear smaointiú ar an taobh eile den scéal nach raibh an teach pobail seo ach

corradah beag le scór bliain d'aois san am agus gur dhoiligh iarraidh ar phobal tabhairt faoi cheann eile a thógáil a bheadh ar dhóigh ar bith ionchurtha leis an áras breá a bhí acu. Rud eile, bhí ceist an airgid ann agus, ainneoin na n-achainí a chuaigh amach ag iarraidh tarrthála, tá mé féin den bharúil, agus tá fhios agam go dtáinig sintiúisí fiúntacha isteach, tá mé den bharúil gur tugadh an chluas bhodhar daofa go minic. £1400 an suim atá luaite a fuair an Sagart Ac Pháidín as ucht a achaine agus, cé gur mór an tsuim san am é, san am chéanna, sa chás speisialta seo, bheinn ag dúil le tuilleadh.

Ar scor ar bith socraíodh ar theach an phobail a chóiriú, agus níl amhras ná go ndearnadh éacht mhór. Athraíodh cúrsa na habhann agus cuireadh ag rith í mar a chionn sibh í inniu taobh amuigh de theach a phobail. Le sin a dhéanamh, bhí beanna le réabadh le bealach a dhéanamh don abhainn úr. Cuireadh isteach dhá thaobh-ghailearaí agus tógadh an sacraistí atá ansin anois. Cuireadh isteach altóir úr fosta. Ar an 25ú Márta 1882, athfhoscladh an teach pobail nua-chóirithe agus mar sin a mhair sé go dtí Lá Fhéil' Muire 1972 nuair a foscladh an teach pobail úr.

ACHOIMRE

Sula bhfágfaidh mé scéal na tuile, tá cupla rud a ba mhaith liom a rá:

1). Tá cuntas maith iomlán le fáil i bpáipéirí na haimsire sin fá'n tuile, cé go gcaithfear a bheith cúramach fá na cuntais sin an chéad cúpla lá. Cuir i gcás, i bpáipéar ar an Mháirt, tá sé ráite 'four corpses have been recovered and eleven are missing feared carried out to sea'. Tá sin sa Freeman's Journal 'by special telegram from Letterkenny, Monday' agus ón Central News Telegram London 'the roof is reported to have been demolished . . . 20 were drowned or wounded'. Ach nuair a tháinig na hiriseoirí ar an láthair i lár na seachtaine, tá na cuntais cruinn agus fírinneach go maith agus níl an áibhéil acu is gnáth nuair a bhriseas scéal uafásach ar an phobal go tobann. Ba cheann de scéalta móra na bliana é i dtíortha eile chomh maith le fríd Éirinn in am nach raibh gléasanna cumarsáide ach mall-triallach. Agus ar ndó anseo sa bhaile, ba é scéal mór ár staire é. Ach má tá cuntais chruinne le fáil ar phríomhtharlóga an lae uafásaigh sin, tá mionscéalta go leor fá'n tuile i mbéalaibh daoine go fóill — scéalta atá tábachtach ó thaobh an tseanchais de agus a ba cheart a bheith mar chuid de scéal iomlán na tuile.

2). Nuair a tharlaíos tubaiste dá léithéid seo, éiríonn an cheist — cad chuige ar tharla a léithéid? Agus sa chás seo cuirtear an cheist: cad chuige a raibh teach a' phobail déanta ina léithéid d'áit ar a léithéid de dhóigh? Ceist í sin nach bhfuil an freagra go hiomlán agam mar adúirt mé i dtús na cainte seo agus ar bhfiú do dhaoine a bhfuil suim acu sa stair áitiúil tuilleadh taighde a dhéanamh air.

3). Chuala mé go minic daoine a rá — 'dá mbeadh ciall ag an phobal an lá sin, ní bháfaí aonduine'. Cuirtear ina leith gur chaill siad a' chloiginn, mar adeirtear. Bhal, indiaidh ar léigh mé fá lá na tuile le tamall anuas, tá mé lán chinnte anois nach bhfuil an tuairim sin ag cur maith ná olc lenár tharla an lá sin. Ach sé an t-iontas é nach raibh i bhfad níos mó báite agus níl amhras ar bith ormsa ná go mbeadh ach go bé na gníomhthara gaisce a rinn a lán daoine ag tabhairt tarrthála agus an urnaí

a d'éirigh go hachaineach ó mhná agus ó fhir chuig Máthair Dé ar Fhéile a Deastógala.

Ba mhaith liom admháil a dhéanamh ar an chuidiú a fuair mé ó na foinsí seo:

1). Iarchóipeanna den Derry Journal, Freeman's Journal agus Belfast News Letter.

Alt ar 'La an Bháite' a scríobh Paidí Sheáin a Dúáltaigh in ABÚ 1957.

2). Agus do na daoine seo: Tomás Ó Cuireáin, Máire Mhic Niallais, Nuala Ní Ghallchóir, Máire Nic Giolla Easpaig, baill den Chumann Seanchais a chuir cáipéisí ar fáil domh.

Do Éamonn Mac a tSaoir, an Leabharlannaí Condae, agus do Phól Ó Gallchóir a rinne taighde domh sa Leabharlann Náisiúna.

Brúidiúlacht agus Díshealbhú

Seán Mac Fhionnlaoch

Nair a tháinig an Tiarna George Hill go Gaoth Dobhair sa bhliain 1834 bhí 44,000 acra talaimh i seilbh na ndaoine agus beagán cíosa le díol acu. Ach chuir seisean agus an pór úr tiarnaí talaimh a tháinig ina chuideachta deireadh le sin, ghlac siad seilbh ar níos mó ná leath an talaimh, thart fa 24,000 acra agus de réir a chéile thóg siad an cíos ar an chuid eile go dtí £1600.00. Ní raibh an cíos ar an pharóiste uilig roimhe sin ach £660.00. Ba é seo ainchíos nach bhféadfaí a bhaint as an talamh agus leis an dlaoi mullaigh a chur ar an tubáiste mhór seo cuireadh deireadh leis an Chóras Rundale. Tugadh ar na tionóntaí bochta tithe úra a thógáil, tithe a chosain ar a laghad £10.00 an ceann, costas a b'éigean dóibh féin a íoc mar ní bhfuair siad tacaíocht ar bith ó na tiarnaí. Ba é George Hill a chuir tús le ainchíos, bhí sé ina cheannródaí ar a chomhthiarnaí agus rinne an t-iomlán acu aithris air. Thaobhaigh an dlí leis na tíoránaigh, ní raibh faoiseamh le fáil ag na tionóntaí bochta, d'fhulaing siad leo go foighdeach, dhíol siad an cíos le airgead a gcairde ins an Astráil, i gCeanada, sna Stáit Aontaithe, in Albain agus le síntiúis ó mhórán de Shasanaigh lácha a thug tarrtháil orthu, gan trácht ar thuarastail na bpáistí a théadh chun an Lagáin agus na haithreacha a chaitheadh seal den bhliain in Albain.

Nair a bhí cogadh na gcaorach ar siúl sa pharóiste sna blianta 1857-58, cuireadh £3000.00 eile de chíos orthu, cíos caorach agus péas. Ní raibh iontu anois ach sclábhaithe a thug gach pingin a shaothraigh siad don tiarna agus a bhí faoi léan agus leatrom ag ainchíos, aindlí agus ansmacht. Ach fá dheireadh thiar thall, tháinig laoch ina measc, an tAthair Séamas Mac Pháidín, eisean a ghlac ceannas orthu, a chuir cnámhdroma iontu, a thug orthu muinín a bheith acu astu féin agus a shaoraigh iad ó anró agus ó chruatan le cuidiú Chumann an Talaimh a tháinig ar an tsaol sa bhliain 1879. Ach ní go furast a rinneadh é, bhí an troid fada, d'fhulaing sé féin agus iadsan príosúnacht agus díshealbhú sular éirigh leo ceangal na gcúig gcaol a bhí ag na tiarnaí orthu a scaoileadh agus tús a chur le saol níos fearr dóibh féin ina bparóiste dhúchais.

Thug an Canónach Mac Pháidín tacaíocht mhór do Chumann an Talaimh ón chéad lá, bhí fir an phobail páirteach ann agus é féin i gceannas orthu. Bunaíodh coiste a bhí ina pharlaimint áitiúil nach dtug aitheantas do thiarna nó do dhíl na banríona. D'ordaigh an coiste úsáid a bhaint as "an Plan of Campaign", a bhí ag Cumann an Talaimh, sé sin baghcat a chur ar arm na banríona, ar na tiarnaí, ar a seirbhísigh agus ar dhaoine sa pharóiste nár chomhoibrigh leo. Idir 1880 agus 1884 bhí anró agus cruatan uafásach ar na heastáit, méadaíodh an t-ainchíos, bhí díshealbhú leitheadach agus corradh mór le cúpla céad eile de arm na banríona sa pharóiste le cuidiú agus tacaíocht a thabhairt do na báillithe a bhí gnóthach ag tógáil eallaigh agus caorach as na páirceanna agus barr as na cuibhrinn. Ach theip glan orthu. Ní bhfuair tionontaí Ghaoth Dobhair mórán tairbhe as Acht Talaimh Ghladstone (1881) nó Acht Ashbourne (1885). Mar sin féin, dhiúltaigh siad an tromchíos a íoc go bhfaigheadh siad an laigse a bhí tuillte acu agus throid an coiste paróiste go dian dícheallach ar a son. Bhí an saol go dona acu agus mar chruthú ar sin d'admhaigh Príomh-Rúnaí na hÉireann i bparlaimint Shasana i mí Lúnasa 1886 gur cuireadh 16 tionónta as seilbh ar eastát an Rev. Nixon agus 67 eile ar eastát Hill, go raibh suas le 700 péas sa pharóiste ag cruinniú cíosa ach nach bhfuair siad ach £4.00 amach as £290.00.

Ins an bhliain 1887, toghadh an Coirnéal Dopping mar stíobhard ag an tiarna Arthur Hill, eisean a chaith seal ag an Tiarna Liatrom i nDún Lúiche agus a bhí ina thíoránach cheart. Bhagair sé díshealbhú agus tithe a leagaint go talamh ach ní raibh mórán ar a shon aige mar níor éirigh leis ach 50 cíos a thógáil as 800. Bhí fir an phobail agus an Canónach Mac Pháidín ró-ábalta aige agus chuir siad bhac ar gach iarracht a rinne sé chun cíos a thógáil nó tithe a leagaint. B'íontach ar fad an troid a rinne na tionontaí agus go háirid na mná. I nDeireadh Fómhair 1887 bhí troid mhillteanach i nDobhar Uachtarach nuair a thug an Coirnéal Dopping agus buíon mór saighdiúirí agus péas iarracht ar an bhaintreach Peigí Ní Bhaoill agus a teaghlach dílleachtaí a dhíshealbhú. Bhí an "Plan of Campaign" a bhí ag Cumann an Talaimh faoi lán tseoil. Chruinnigh fir an phobail i nDobhar agus an Canónach i gceannas orthu. Socraíodh an teach a chosaint, cuireadh cúigear isteach ann, an bhaintreach féin agus ceathrar eile as an chomharsanacht, beirt bhan, Máire Ní Bhaoill agus Cait Ní Dhónaill agus beirt fhear, Doimínic Mac Ruairí a fuair príosúnacht i bPortlaoise tar éis marú an Mháirtínigh agus Eoghan Ó Baoill. Rinneadh daingean den teach ón taobh istigh, neartaíodh doirse agus fuinneoga, líonadh an teach le clocha agus méaróga, cuireadh síos craos tine agus fágadh istigh neart mónadh. Tugadh isteach neart potaí, minchoirce agus uisce a dhéanfadh scinc (brachán réidh) agus a bhruithfeadh an t-uisce galach a scalfadh an diabhal as na báillithe agus a seirbhísigh. Bhí an Canónach agus slua mór fear amuigh, ag faire, ag coimhead agus ag fanacht leis an námhaid. Ní raibh an fhaire fada, siúd chucu an Coirnéal, a chuid báillithe agus níos mó ná céad péas le iad a chosaint ar an tslua a bhí ag fanacht leo.

Ní raibh na hionsaitheoirí ag dréim leis an chosaint a rinneadh ar an teach, loiteadh na báillithe, duine indiaidh an duine eile, cuid acu scallta ag scinc agus ag uisce galach agus cupla duine loite ag an chioth cloch a tháinig ón taobh istigh. Nuair a bhí na péas ag déanamh réidh leis an-

teach a ionsaí le arm tine, rinne an Canónach socrú leo. Ghéill na cosantóirí, rinneadh príosúnaigh díobh agus ag cúirt speisialta ar an Bhun Bheag, fuair Eoghan Ó Baoill mí phríosúnachta, Doimínic Mac Ruairí trí seachtainí, Peigí Ní Bhaóill, an bhaintreach coicís agus ligeadh an bheirt eile ban amach ar bannaí.

Gan mhoill ina dhiaidh sin, rinne an Coirnéal agus a chuid fear ionsaí ar theach le baintreach eile, Máire Ní Chnámhsí as Baile Láir. Níor fhan ins an teach ach cúig chosantóir, an bhaintreach féin agus ceithre chomharsa, Eoghan Ó Ghallchóir, Máire Ní Ghallchóir, Mairead Ní Chnámhsí agus Nóra Ní Ghallchóir. Mhair an t-ionsaí i rith an lae, loiteadh agus scalladh na báillithe, leagadh ballaí, tarraingeadh amach an doras agus na fuinneoga agus nuair a tháinig an rigín anuas ina mullach ghéill an baicle beag a bhí istigh. Bhí siad uilig loite agus bhí beirt acu i laige nuair a tugadh amach iad. Fuair triúr acu cúpla seachtain phríosúnachta fosta ach sul a dtáinig lá na cúirte, bhí an bhaintreach Máire Ní Chnámhsí ar shlua na marbh.

Bhí an Canónach Mac Pháidín an-chliste, saineolaí ar an dlí a ba é agus bhí sé ábalta go leor ag an Choirnéal. I gcás amháin, ní dhearna sé aon iarracht an teach a chosaint, lig sé don Choirnéal an teach a bhánú mar shíl sé féin, an trioc a chaitheamh amach ar thaobh an bhealaigh mhóir, an tine a chur as, an glas a chur ar an doras agus a aghaidh a thabhairt ar theach eile. Ach nach air a bhí an t-iontas nuair a cuireadh in iúl dó go raibh toit ag éirí as an teach agus d'éir an dlí ní fhéadfadh sé pilleadh air, eolas a thug an Canónach Mac Pháidín dó níos mó nó uair amháin.

I mí na Samhna 1887, bhí an bhua ag an Chanónach ar eastát Arthur Hill. Cuireadh an tóir ar an Choirnéal, glacadh le £1450.00 de chíos in áit £3400.00, ainchíos a bhí bainte ag an tiarna suas go dtí an 1/11/'87 gan trácht ar na £900.00 de chostais a cuireadh ar ceal. Le na chois sin, fuair na tionóntaí 30% laigse ar an chíos agus fuair fo-thionóntaí aitheantas ina ngabhaltas agus ón lá sin amach, bhí cearta seilbhe ag gach tionónta ar an eastát.

Ach ní raibh an troid thart go fóil sa pharóiste, ní raibh a gcearta ag iomlán na dtionóntaí mar bhí tiarnaí go leor eile i nGaoth Dobhair a bhí ina dtíoranaigh. I mí Feabhra 1888 thug an Tiarna Mr. Keys iarracht Croichshlí a bhánú ar fad go díreach mar rinne an Tiarna Adáir i nGleann Bheithe. Ach bhí an Canónach Mac Pháidín réidh, bhí fir an phobail agus na Rosann cruinn ansin aige, níos mó nó 1000 fear. Nuair a thug na báillithe, le tacaíocht ó chéad péas, iarracht Donncha Ó Connacháin agus a mhuirín a dhíshealbhú, bhí an oiread sin fear cruinn thart ar an teach nach bhféadfadh na báillithe a ngníomh gránna a dhéanamh. Ní raibh an slua ag briseadh an dlí agus mar sin de ní fhéadfadh na péas iad a ionsaí. Theip glan ar an díshealbhú agus a bhuíochas sin ar fad don Chanónach a bhí chomh heolach sin ar an dlí. Ón lá sin amach, cha dearnadh aon iarracht ar an bhaile a bhánú, leoga bhí na tionóntaí cúpla bliain gan cíos a íoc. D'éir a chéile, fuair siad ísliú cíosa agus a gcearta seilbhe fosta mar bhí deireadh beagnach le ré na dtiarnaí talaimh.

Ní raibh ceantar sa pharóiste a raibh an t-anró agus an cruatan ann a bhí i nGlaisdobharchú, páirt de eastát an tiarna Olphert. Ins an bhliain 1884, rinneadh ionsaí indiaidh ionsaí ar an bharr ghlas sna cuibhrinn.

Thigeadh cuid seirbhísigh Olphert agus scaifte péas á gcosaint go mioninic i lár an tSamhraidh mhóir agus cañail agus carranna leo leis an chreach a thabhairt chun na beairice a bhí sa chomharsanacht. Ar thuras amháin, bhain siad coirce glas leis an bhaintreach Ní Chuireáin, le Mícheál Ó Fearraí agus le Séamas Ó Fearraí, barr a cuireadh le síol déirce. Ar shon a saothair, ní raibh leo as na cuibhriinn ach sé lód carr de choirce ghlas. Níor éirigh leis an díshealbhú nó le milleadh an bhairr bua a fháil ar na daoine agus fá dheireadh thiar thall, b'éigean don tiarna Olphert géilleadh dóibh agus a gcearta a thabhairt do gach tionónta. Ba é seo an tiarna céanna a d'fhiach leis an reithe cogaidh a úsáid i gCloich Cheannaola agus i nGaoth Dobhair. Tugadh as Doire go dtí na Crois Bhealaigh é, an áit ar chaith sé tamall fada i gclós na beairice.

PÁIRTEANNA AN REITHE COGAIDH

1 reithe.	4 ord mhóra	1 seol éadaigh.
10 ndrémire.	3 chré iarainn.	2 dhoras
4 chuaille fhada.	4 phiocáid.	4 bhraillín iarainn.
4 chuaille ghoiride.	2 shlabhra mhóra.	1 triantán le boltaí.
2 chuaille le crúite.	2 shluasaid.	4 rópa
6 chreat iarainn.	2 chrúca báid.	12 rópa don reithe.

Bhí an saol ar eastát an Rev. Nixon ar an Ghlaisigh agus i mBun a Leaca beagnach comh dona leis an chruatan i nGlaisdobharchú. Tógadh an cíos ó £73.50 go dtí £193.00. Thug cúirt Coimisiún ar Talaimh air é a íslú go dtí £155.00 sa bhliain 1884. Ach bhí díshealbhú leitheadach ar an Ghlaisigh agus cuid mhór de na tionóntaí ní raibh iontu ach airígh, chun go mbeadh sé furast iad a dhíshealbhú nuair a d'fhóirfeadh sé don tiarna. Mar sin féin, bhí an lá ag bánú agus thart fá 1890, fuair siad íslíú ciosa agus cearta seilbhe.

Bhí an scéal céanna amhlaidh i Mín a Chladaigh. Bhí ainchíos a dhíol ag na tionóntaí leis an tiarna Joule ach ní fhéadfaí an locht a fhágáil airsean ar fad ach ar an tiarna Woodhouse a thóg an cíos ó £31.00 go dtí £71.00 agus a choinnigh dhá thrian den eastát do féin. Tháinig laghdú mór ar stoc le linn an tiarna Joule. Fuair siad laigse éigin faoin acht talaimh 1881, sé sin ó £71.00 go dtí £50.00. Ach ní raibh go leor ansin mar ins an bhliain 1885, d'íoc an Canónach Mac Pháidín £14.00 leis an bhaintreach Ní Bhriain a shábháil ar díshealbhú agus arís in 1886 £34.00 de airgead déirce le tuilleadh tionóntaí a shábháil ar dhíogacha an bhealaigh mhóir. Ar an 16.1.1888, rinne an cigire Brett as Dún Fionnachaidh agus scaifte péas ionsaí ar Mhín a Chladaigh chun stoc a thógáil ó dhaoine a bhí ar deireadh leis an chíos. Tháinig siad le bodhránacht an lae nuair nach raibh duine nó deoraí ar a chois. Ach ní raibh i bhfad go raibh siad ina suí nó séideadh adharca agus fídeoga agus in am ghoirid, bhí t-aos óg na mbailte sa tóir orthu. D'ionsaigh na péas iad ar ordú an chigire le beaignítí agus smaichtíní, agus loiteadh go holc triúr cailín, Máire Nic Eachmharcaigh a loiteadh sa druim le beaignít, Bríd Ní Chuireáin a fuair buille sa chloigeann agus Máire Ní Dhúgáin a fuair

sucadh sa tsúil le beagnit cloigide. Gabhadh buachaill óg agus bean aosta ach fuair siad cead a gcinn nuair a tháinig an Canónach chun na beairce. Ar son a saothair, ní raibh ag na péas ach dhá bhó agus capall a b'éigean dóibh a choinneáil sa bheairic ar feadh chúpla lá. Lean an troid ar feadh bliana ach i ndeireadh na dála, b'éigean don tiarna Joule géilleadh, íslíú fiúntach a thabhairt do na tionóntaí ar an chíos agus a gcearta a thabhairt dóibh.

Bhí Cnoc Fola amhlaidh. Tharlaigh rudaí uafásacha ar an bhaile chéanna ach tá sé ráite nach ar an tiarna Mrs. Stewart a bhí an locht ach ar a comhairleoirí.

Ins an bhliain 1880, tugadh ar chuid de na tionóntaí cíos na mbocht a íoc go neamhdhlíthiúil mar go raibh an luacháil a bhí orthu i bhfad faoi £4.00. Beirt acu sin nó Pádraig Mac Pháidín agus Seán Mac Géidí. Ins an bhliain 1887, bhí seacht dtionónta le díshealbhú mar bhí £99.00 de fhiacha orthu agus dhá thrian de sin ina chostais a cuireadh leis an chíos. Rinne na tionóntaí ionsaí ar na báillithe agus ar na péas agus de thairbhe sin, fuair ochtar acu sé mhí príosúnachta, an baile amháin inár tharlaigh a leithéid sa pharóiste. Gan mhoill ina dhiaidh sin, tugadh iarracht eile ar iad a chur amach sna díogacha agus i gcois claíocha ach bhí an Canónach agus cúpla céad fear ag fanacht leo ar ghualainn Chnoc Fola. Cheistigh an Canónach an báille agus fuair sé amach nach raibh aithne aige ach ar thiononta amháin i gceantar Chnoc Fola agus go raibh sé chun cuairt a thabhairt ar iomlán na dtithe. Nuair a thuig na seirbhísigh agus na péas an scéal, phill an t-iomlán acu ar óstán Ghaoth Dobhair, agus ón lá sin amach, níor cuireadh isteach nó amach ar na tionóntaí. Díoladh cuid de na fiacha le airgead déirce agus chuir sin deireadh le ainchíos agus le achrann i gCnoc Fola.

Ní raibh ag an tiarna Liatrom ach baile fearainn amháin i nDún Lúiche, Muine Mór. Bhí seisean ina thíoranach mhillteanach ach dúnmharaidh é ins an bhliain, 1878 agus tar éis cúpla bliain chuir an tiarna óg athrú ar rudaí. Bhí an Coirnéal Dopping ina stíobhard aige ins an am agus i mí na Nollag 1881, thug sé iarracht iomlán na dtionóntaí, deichiúr ar fad, a dhíshealbhú de thairbhe riaráistí cíosa. Dhíol ochtar acu a bhfiacha agus cuireadh an bheirt eile amach ar thaobh an bhealaigh mhóir. Gan mhoill ina dhiaidh sin, chaill an coirnéal a phost agus ón lá sin amach, ní raibh achrann nó bruíon idir an tiarna óg agus a chuid tionóntaí. Íslíodh an cíos ó £41.50 go dtí £26.50 agus fuair iomlán na dtionóntaí a gcearta.

An bhaintreach Mrs. Russel a bhí ina tiarna ar eastát Dhún Lúiche, chuir sí ainchíos uafásach ar a cuid tionóntaí nuair a thóg sí an cíos ó £42.50 go dtí £142.00. D'fhulaing na tionóntaí anró agus cruatan lena linn ach fuair siad faoiseamh mór nuair a tháinig ar dtús Mr. Ross mar thiarna ina háit, eisean a thóg teach pobail dóibh agus ansin Mr. Heburn. D'ísligh seisean an cíos ar dtús go dtí £97.00 agus in 1887 thug sé a gcearta iomlána do na tionóntaí. Chuir sé an tóir ar an stíobhard George Hewson, tíoránach nach raibh cineálta nó lách leis na tionóntaí agus tá sé ráite go raibh suaimhneas agus síochán ar an eastát ón lá sin amach nach raibh le fáil ar na heastáit eile sa pharóiste.

Ó 1890 amach, tháinig athrú mór ar shaol na ndaoine i nGaoth Dobhair, thóg na tiarnaí a seolta agus bhog leo. Cha dtug siad níos mó

trioblóide do na tionóntaí. Na stíobhaird féin a bhí acu, níor chónaigh siad sa pharóiste, bhí a gcumhacht cailte acu, bhí a seal tugtha agus ba ró-mhaith a bhí fhios acu sin. Tháinig athrú mór ar aghaidh an pharóiste, tógadh títhe deasa ceanntuá agus leoga cuid acu le sclátaí, le ballaí cloch agus aoil agus iad aoidaite. Bhí gach baile fearainn breacaithe leo agus chuir siad go mór le áilneacht agus tíriúlacht na gceantar. Fuair an Canónach Mac Pháidín mórán deontas a rinne bóithre agus casáin fríd na bailte agus céanna do na hiascairí. Bhí pighneacha le saothrú, bhí na cnoic arís ag lucht na gcaorach agus an eallaigh, chuir siad eagar ní b'fhéarr ar na feirmeacha agus bhí níos mó barraí dá shaothrú acu. Thoisigh na fir a chónaigh cois farraige agus ar na hoileáin a chur suime ins an iascaireacht. D'fhoghlaim siad go gasta agus in am ghoirid, bhí siad ag baint a mbeatha amach ar ghliomaigh, ar scadáin agus ina dhiaidh sin ar bhradáin. Bhí tionscail bheaga i gcroí lár an pharóiste fosta, cuid de na fir ag fíodóireacht agus mná ag cleiteáil. Bhí óstán breá ag Tomás Bhídí Mac Giolla Bhríde i mBaile Lár a tharraing cuairteoirí chun na háite. Théadh cuid de na fir chuig an fhómhar in Albain agus an t-aos óg chun an Lagáin ar feadh sé mhí den bhliain. Mar sin de, teaghlach ba bheag sa pharóiste nach raibh saothrú éigin acu agus an saol ag bisiú in aghaidh an lae. Bhí ré na brúidiúlachta agus an chruatain thart agus an ghrian ag soilsiú ar an pharóiste den chéad uair le blianta fada.

The Gweedore Case

By Dr. Seán Ó Síoda

In 1888 Fathers James McFadden, P.P., Gweedore, and Daniel V. Stephens, C.C., Falcarragh, were jailed for six months for their advocacy of the Plan of Campaign, in contravention of Balfour's Coercion Act of 1887. Failure of the potato crop owing to wet seasons and the lack of migrant work in England and Scotland had brought great distress to Gweedore, as to other parts of Ireland. Rents could not be paid, and evictions, midnight arrests and trials followed. Making themselves spokesmen of their distressed people, the two priests intensified the Plan of Campaign in West Donegal; and this in turn made them men marked by Balfour, the Chief Secretary.

Their trials caused great excitement, and at Fr. McFadden's, at Dunfanaghy, there were an estimated 12,000 people present. Anticipating trouble, Archbishop Logue of Armagh (who was Canon McFadden's cousin) telegraphed the Chief Secretary that if he would keep the police under restraint the archbishop would keep the people quiet. Balfour agreed, and Michael Logue was as good as his word. A score of priests were there, and a military officer present said that 'the people seemed more afraid of the umbrellas of the priests than of the rifles of his men'. Archbishop Logue's sympathies were entirely with the downtrodden peasantry of West Donegal, whose chief pastor he had been until very recently. His successor, the young (aged 32) untried Bishop O'Donnell, was consecrated (3rd April, 1888) only after the trials. Only after the convictions too came, from the Holy Office, a Roman condemnation of the Plan of Campaign and the boycotting tactic. Even at that, the Irish bishops addressed a very strong letter to Pope Leo XIII in December 1888 saying that they could not enforce the Holy Office decree; and Leo did not insist. The season was again wet, the potatoes once more largely failed in Gweedore, and more evictions threatened.

Meanwhile events were happening in the world of high diplomacy which were to have a quite direct effect on Fr. McFadden's activities. Leo VIII wished to impress upon governments that in the Church they

could find their main moral support and thus to draw these governments into a system of diplomatic alliances with the Holy See. Lord Salisbury, Prime Minister, seized the opportunity offered, and Balfour, his nephew and instrument of his Roman policy, made known to an eager Cardinal Rampolla (appointed Secretary of State, 1 June, 1887) that the British Government might be willing to offer, successively, a satisfactory outcome to Irish Catholics demands for a university and the establishment of diplomatic relations between Britain and the Holy See. The price demanded was one which neither Rampolla nor even Leo, both supporters of 'legitimate' government, might consider excessive: the withdrawal of the Irish bishops and clergy from support of Home Rule and the land agitation. The agents of Balfour's negotiations with Rome, especially the earl of Denbigh and Father M. Baynard Klein, a native of Alsace and professor at the Royal University, were soon representing the pastor of Gweedore and his youthful bishop as obstacles to progress in the negotiations. In doing so, they were carrying out the directives of Balfour, who was keeping a close eye on McFadden's behaviour. But their opinions coincided with his. Dr. Klein, Denbigh, and other interested English and Irish Tory Catholics had taken heart from the fact that it was acknowledged that in the election of the American President Harrison the Irish vote had played an important part. They wished the British government to see the Irish as a strong, constitutional force in Anglo-American politics, dedicated to 'law and order'. This explained their fear of McFadden and his extra-parliamentary agitation.

Thus it was that in December 1888 Rampolla sent strong directives to both Cardinal Manning and Bishop O'Donnell aimed at preventing McFadden from undertaking a projected lecture-tour, sponsored by Liberals, in England. (The directives arrived too late). James McFadden was by now a well-known public figure and when he shortly became involved in a murder-trial public interest in England and Ireland in his case, the 'Gweedore Trials', was intense. Not so well-remembered as the 'Mitchelstown Massacre', the Gweedore Case was yet one of the highlights of the land war fought by the National League, and its repercussions were felt far afield, in Britain, America, and Australia. As late as 1953 H. Montgomery Hyde, the biographer of Lord Carson, presented McFadden as an odious, arrogant figure.

District Inspector Martin met his death on 3 February 1889. Pronnias Ó Gallchair **History of Landlordism in County Donegal**, has described in vivid detail the events surrounding the tragedy. As usual in such cases a tangle of legends invests the affair (even to stories of omens appearing beforehand). Different 'authorities' give different accounts of the killing. Again, as commonly happens in human affairs, a certain amount of imprudence on all sides — on that of Fr. McFadden, of the enraged people who clubbed the D.I. to death, and not least of the unfortunate Martin himself — resulted in a tragedy which the employment of good sense all around might have avoided.

The bishop had urged his pastor to be moderate: the pastor, confident in his ability to control the passions of his flock, was yet careful not to arouse those passions to high pitch, and the offence for which he

was summonsed, a speech delivered to 'fewer than forty people, chiefly Cow-boys', at Magheraclogher (19 December, 1888), was banal enough. However summonsed he was, under the Coercion Act. The bishop urged him to obey, but always independent he decided, as indeed others similarly summonsed had done, not to. He regarded himself as the law in Gweedore, and the law administered by the District Courts he had set up was the only law acknowledged by his people.

D.I. Martin for his part showed an incredibly reckless disregard for prudence, and this recklessness was to cost the poor fellow his life. The day he chose to serve the warrant for arrest was Sunday; more rashly still, the occasion he selected was after Mass. He could say that Canon McFadden, by eluding the grasp of the law (as he had done) had driven him to this course; but two other district inspectors, Markham and Stevenson, had deemed it discreet to avoid confrontation at such a time. But William Limrick Martin was possessed of a self-confidence which matched Fr. McFadden's own. In his early forties he stood six feet tall, was powerful and energetic, and imperiously self-willed he recked not of danger.

On that wintry and fatal Sunday Fr. McFadden concluded the ceremony with a homily, his customary exhortation to the people to keep the peace in every way. The prosecution later tried to make the case that after Mass, and within the locked Chapel, he had plotted with a number of his parishioners how they should resist his arrest; but he was not so foolish. That the congregation (smaller than usual because of bad weather) anticipated his arrest, and that they hung about after Mass, are of course facts. That he went from the Chapel, prepared if necessary to yield himself to the waiting officer, seems clear too.

Martin was ready to arrest the priest on the rising ground between Chapel and house. A pathway and steps connected the churchyard and the parochial house above. Along this passageway Martin had stationed a small force of two sergeants and two constables; the main force of 'eighty policemen under arms a few perches away', under County Inspector Lennon, were stationed at the schoolhouse (present Derrybeg post office). As the priest advanced smartly towards his house, he was accosted by the D.I., an officer unknown to him. The inspector's method of arrest was highhanded and rude, and Fr. McFadden demanded to see his warrant. Obviously out of temper, Martin — he had already that morning been on a wild goose chase to Dunlewey and on his return had engaged in an altercation with the congregation — paid little attention to this reasonable request. He handled the priest roughly, and in the end yielded ungraciously to the request. There was afterwards a suspicion that the paper exhibited to Fr. McFadden was not the warrant. The priest however pronounced himself satisfied. But already the harm had been done; the crowd had been spectators of the uncivil treatment.

In fact, as if by malignant design and as on a stage raised before them, there was presented to the watchful congregation what must have seemed a visible reminder of penal times. There was the priest, fresh from the altar, seized so roughly as to tear his collar by an irate officer of a law which had inflicted so much injury on them. Furthermore, that officer's sword was raised as if to cut down their priest.

A rush up the embankment was made, and the crowd had become a mob. The cry was raised, 'Bhuail sé an sagart leis an chlaíomh!' There was a hail of stones and turf; hands seized palings from the priest's turf stack, and Martin was beaten to the ground. There as he lay terrible blows were rained on his head. The priest, who had lost control of the situation and was unaware of the killing going on, had gone towards the house with his sister, who was in a very excited state. He rushed upstairs, in order to appeal to the people from a window to go home.

The main force of constabulary had meanwhile rushed up, but they arrived too late to save their stricken officer. Eventually the body was taken away, and Fr. McFadden was taken into custody. A rigorous manhunt, conducted by police, military, and even navy, began in Gweedore. The law in its efforts to bring to justice those responsible for the murder, employed such resolution and inflexibility as even the long-suffering parish of Gweedore had not known before. Some of those seized experienced brutal treatment.

Eventually Fr. McFadden and twenty-four other prisoners were put on trial in October on charges arising out of the murder of Mr. Inspector Martin. The venue for the trials was fixed at Maryborough, Queen's County, far away from Gweedore, and special juries from which Catholics, all but one, were excluded, of property-owners were impanelled. J. E. O'Doherty, M.P., solicitor for the defence, had briefed eminent counsel, the MacDermot, Q.C., Dr. Houston, Q.C., and, as junior, Tim Healy. They faced formidable opponents. The Attorney-General, the Rt. Hon. Peter O'Brien, the redoubtable 'Pether the Packer' himself, conducted the case for the Crown in person, assisted by Messrs. Ryan, Q.C., Edward Carson, Q.C., and John Ross.

The first prisoner, William Coll, was convicted on a charge of murder. But in the case of the next, Jack Gallagher, the jury disagreed. At the same time Tim Healy made a point which (he much later recalled) told heavily upon Judge Gibson, viz. that as it was high treason to strike a judge in his robes, so Martin's collaring of and menacing attitude towards the priest who had just said Mass was a crime against religion that no congregation could be expected to tolerate. The prosecution, with a verdict secured, saw that it would be prudent to offer terms. Healy opposed acceptance but was overruled by his seniors, who persuaded the rest of the defendants to plead guilty to manslaughter or lesser charges. Fr. McFadden with some others pleaded guilty to obstructing the police, (In the Parnell Split, the Parnellites accused Healy of being the one who accepted the deal. Politics then, as now, was conducted none too scrupulously at times).

Sentences ranged from ten years penal servitude to two months; Fr. McFadden and Margaret Coll were allowed to stand on recognisances. When the Liberals returned to office in 1892, John Morley, as Chief Secretary, released the prisoners still serving sentences. But Fr. McFadden received another sentence. On 20 December, 1889, Bishop O'Donnell, after reprimanding the priest for his imprudence, forbade him ever to concern himself again with politics of agrarian agitation in Gweedore or to make speeches or to write in the papers on these matters for five years.

But the bishop confirmed the pastor in the administration of his parish, and to the Roman authorities he defended him courageously and shrewdly. Fr. McFadden, he said, had acted imprudently, but

him imprudence looks small compared with that of the authorities who attempted to arrest him in such circumstances. A Mohommedan priest could not be insolently treated before his congregation without grave danger of like results.

And, he went on,

the poor people at Gweedore were terribly provoked and sinned against that day before the deed of sin and shame was committed.

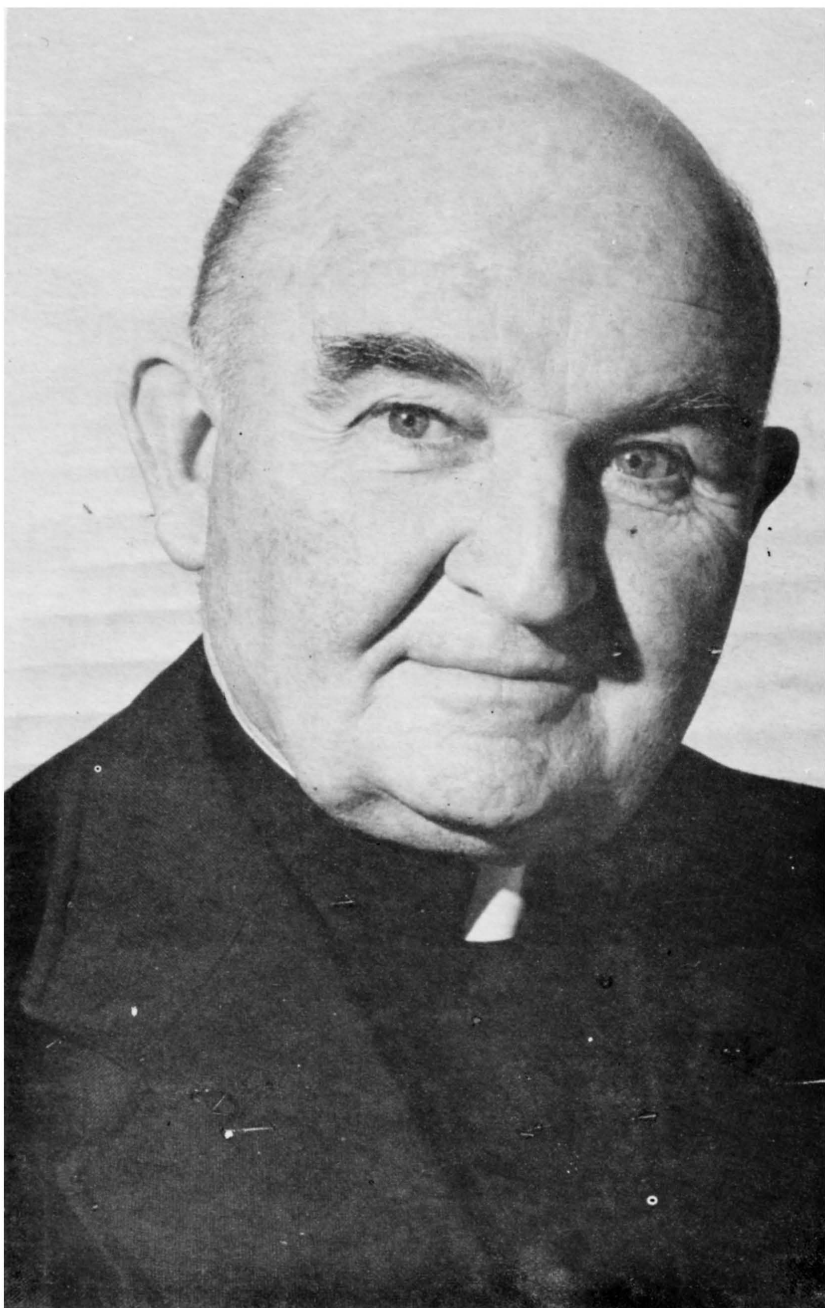
The young bishop knew how to temper justice with mercy; he knew also how to conduct himself with dignity before his superiors.

So Canon McFadden remained at his post while the memory of that black February day in Gweedore began to fade before the dimming process of time. He had played his part in the victory gained by Irish Nationalism under Parnell, a victory which Professor Larkin does not exaggerate in claiming consolidated, between 1878 and 1886, the modern Irish State. This victory rested on twin foundations, the Clerical-Nationalist and Liberal-Nationalist alliances. Between 1886 and 1890 these alliances weathered the severe strain imposed upon them by the Conservative Government and the disgrace of Parnell. But for the Clerical-Nationalist alliance to survive the strain, it was essential for the bishops to have control over their activist clergy. This was a condition which Fr. McFadden, despite his intentions, almost succeeded in wrecking in West Donegal. The bishop was youthful, without pastoral experience, and untried; the D.I. was murdered; and the Balfour administration, taking advantage of the fact that Liberal attention was concentrated on the trials at Maryborough, proceeded with evictions at Falcarragh. But by the end of the year the bishop was in control. He had secured his Roman flank and disciplined the pastor of Gweedore. O'Donnell embarked on the notable career that was to make him chaplain to the Irish Party. But that is another story.

Meanwhile Parnell fell, the Irish Party was in disarray, but the alliance stood firm, and Balfour's ameliorating measures began to take effect: his Land Acts, his Congested Districts Board (of which Bishop O'Donnell became a very active member), and his Light Railways Act (1889), which in spite of ill-judged opposition conferred a boon upon West Donegal and the Dingle peninsula. Fr. McFadden volunteered to go to America in 1897 to collect for the new Letterkenny Cathedral, and on his return after a three years successful mission was promoted pastor of Inniskeel. He ended a meritorious if sometimes controversial life in 1917. Patrick McGill did not flatter him, but that talented novelist had little knowledge of the man and less insight into his merits and failings, into the great tragedy of his life, or into his real concern for his people. An té shiúlas bóthar fada, meileann sé mín agus garbh.

An Sagart Séamus 'Ac Pháidín a léigh an tAifreann Lá Fhéil' Muire 1890.

An Canónach Aodh Ó Cnáimhsí a léigh Aifreann Cuimhneacháin na tuile Lá Fhéil' Muire 1980.

Uachtarán an Chumainn — Mícheál Ó Gallchóir, an Rúnaí Máire Mhíic Niallais agus ar clé Tomás Ó Cuireáin 'na seasamh ag an leacht.

Cuimhniú Lá na Tuile i nDoirí Beaga Lá Fhéil' Muire 1980

Seán Ó Gallchóir

Shocair Cumann Staire agus Seanchais Ghaoth Dobhair i gcomhar le sagart na paráiste, an Canónach Ó Cnáimhsí, cuimhniú cuí a dhéanamh Lá Fhéil' Muire ar thuile theach a' phobail ó tharla gur céad bliain ón lá sin a sciobadh cúigear chun a mbáite. Níos luaithe sa bhliain chuir an sagart focal ar leacht cuimhneacháin ar a mbeadh ainmneacha an chúigear a báthadh agus sin a bheith réidh don chuimhneachán céad bliain.

'Siad na socraithe a leagadh amach don lá ná:

1. Aifreann Cuimhneacháin ar 11.30 a.m.
2. Paráid buíonta ceoil ar 2.30 p.m.
3. Nochtadh an leachta ag an teach pobail-úr ar 3 p.m.
4. Léacht ar Lá na Tuile sa seanteach pobail ar 4 p.m.
5. Céilí an oíche sin sna Mic Ua gCorra.

Ar an Aoine a bhí an Fhéil' Muire i mbliana agus ní thiocfadh leat lá ní b'fhearr a iarraidh. An ghrian ag soilsiú ó spéir ghlan ghorm.

AN t-AIFREANN

An Canónach Ó Cnáimhsí a léigh an t-aifreann agus bhí easpag Rath Bhotha — an Dochtúir Mac Fichilligh i gceannas. Bhí lúcháir air a theacht le bheith rannpháirteach sa chuimhneachán. Bhí an t-aifreann á chraoladh ag Raidió na Gaeltachta agus Conall Ó Dubhthaigh i mbun an léirithe. Nuala Ní Ghallchóir a léigh an chéad léacht. Bhí gar-uncal do Nuala ar dhuine den mhuintir a báthadh — Anraoi 'n Dubhaltaigh. Léigh Tomás Ó Cuireáin as an tSeascann Bheag an dara léacht. Ball den Chumann Seanchais Tomás.

Bhí gaolta den chúigear a báthadh í mór-shiúl na hofrála:
 Eoghan Mac Gairbhith agus a dheirfiúr Gráinne ar báthadh a máthair mhór, Gráinne Mhic Gairbhith as an Charraic;
 Máire Uí Fhearraigh as Bun an Inbhir ar cailleadh a hathair mór Conall Ó Baoill as Inis Meáin;
 Máire Mhic Giolla Bhríde as Ard na gCeapairí a chaill a huncal Annraoi Ó Gallchóir, Machaire Chlochair;
 Una Uí Cholla agus Annraoi Ó Dochartaigh gaolta do Niall Ó Dochartaigh, Machaire Chlochair;
 An tSiúr Máire Ní Ghallchóir as Baile Átha Cliath. Cailleadh a gar-uncal Séamas Sheáin Uí Fhearraigh sa tuile. Bhí pobal mór i láthair ag an aifreann. Tógadh bailiúchán airgid le costas an leachta — £150 — a íoc.

NA BUÍONTA CEOIL

Bhí ceithre bhúion ceoil sa tsiúl. Tháinig búion óg Bhun an Inbhir agus búion measctha Dhoirí Beaga anoir an bealach. Tháinig búion Dhubhair agus búion píob Ghaoth Dobhair aniar. Thug na ceithre bhúion taispeántas don slua mór a bhí cruinn thart fá'n teach pobail úr. Bhí a n-éide ioldaite ag cur le haoibhneas na haimsire. Agus iad ar a mbealach bhí marbh-thoirneach le cluinstitín ó dheas — mar bheadh macalla ag teacht anuas fríd na blianta ó lá na Tuile. Ach sin a raibh ann — b'aoibhinn bheith beo an tráthnóna breá seo. Port eile ó na dromaí — agus ceann eile — gach búion ar a sheal — a bportáíocht agus a ngluaiseachtaí comheagraithe faoi stiúir Phroinnsiais Uí Mhaonaigh. Sa lag fúthu bhí dealbh na Maighdine agus ar bhonn na deilbhe bhí an leacht cuimhneacháin a bhí le nochtadh — é folaithe go fóill faoi chúirtín éadaigh. Nuair a bhí an port deireanach seinnte cluineadh glór Áine Nic Giolla Bhríde a bhí i mbun gnoithí anseo ag fógairt go raibh an chéad chuid eile den chlár — an nochtadh — réidh le toiseacht.

NOCHTADH AN LEACHTA

Sul ar nocht an Canónach Ó Cnáimhsí an leacht labhair sé leis an scaifte mór a bhí cruinn. Dúirt sé go dtáinig athrú mór ar shaol na ndaoine anseo le céad bliain, go dtáinig rathúnas in áit a raibh an bhoichtíneacht. Ach muna raibh ár sinsear saibhir i maoin shaolta adúirt sé bhí siad saibhir i neithe spioradálta agus d'agair sé ar a raibh ag éisteacht leis an creideamh Críostaí a bhí ag na glúnta chuaigh rompu a chaomhnú agus a chosaint. Nocht sé an scríbhinn seo.

I ndil-chuimhne ar an chúigear a báthadh sa tuile Lá Fhéil Muire 1880.

Niall Ó Dochartaigh, Machaire Chlochair.
 Conall Ó Baoill, Inis Meáin.
 Annraoi Ó Gallchóir, Machaire Chlochair.
 Gráinne Nic Gairbhith An Charraic.
 Séamas Ó Fearraigh, Srath na Corcra.

Tabhair tarrtháil orm, a Thiarna,
 Táim 'mo bháthadh i ndoimhne na díleann
 agus an tuile mo scuabadh ar shiúl.

Salm 69.

Ar son an Chumann Seanchais, leag triúr de ghaolta na ndaoine a báthadh bláthfhleasc ar an leacht. An t-Athair Eoghan Ó Fríl a chuir an bláthfhleasc ar fáil. Sheas an slua le hómós fhad agus sheinn an píobaire Seán Noel Ó Colla an mairgne 'Caoineadh an Iolair'. Indiaidh cúpla port eile a bhualadh mháirseáil na buíonta ceoil síos go dtí an sean teach pobail.

LÉACHT AR LÁ NA TUILE

Bhí teach an phobail, sciobtha scuabtha fa choinne na hócáide agus scríbhinn ealaíonta deartha ag Fiontán Mac Aodha Bhuí ar an bhalla. Bhí scaifte maith i láthair ag an léacht a thug Seán Ó Gallchóir.

Áine Nic Giolla Bhríde a bhí sa chathaoir. Tá téacs an léachta in áit eile san iris seo. Labhair cúpla duine indiaidh an léachta agus d'inis mion-scéalta atá i seanchas na ndaoine fá lá na tuile. Mar shampla, bhí crann cuilinn i mbearna i Mín-an-Iolair, scuab an tuile isteach san abhainn é agus sin an crann a chuaigh i bhfastó i bpíopa theach a' phobail agus a ba chúis leis an tuile. Bhí iarsmaí ag baint leis an seansaol ar taispeáint i dteach an phobail fosta agus gidh nach raibh an taispeántas mór bhí sé ag cur leis an ócáid — cuimhneachán chéad bliain na tuile.

CÉILÍ SNA MIC UA gCORRA

Reáchtáil an Cumann Seanchais céilí sna Mic Ua gCorra an oíche sin le deireadh a chur le himeachtaí an lae. Bhí scaifte maith i láthair agus Banna Ceoil Anagaire a bhí i mbun an cheoil. Bréandán Ó Cnámhsí a rinne fear-a-tí agus rinne sé coiscéim damhsa chomh maith. Bhain a raibh i láthair sult mór as an oíche.

Bhí an Cumann breá sásta leis an dóigh ar éirigh le cuimhneachán céad na tuile agus dóchas acu go gcuideoidh sé le suim a mhuscailt i scéal na nglúnta a chuaigh romhainn.

Ag
Cuimhniú
Lá na Tuile
i
nDoirí Beaga
Lá Fhéil' Muire
1980

An Canónach Ó Cnáimhsí ag caint roimh nochtadh an leachta.

Banna na bpíob ar a mbealach go teach a' phobail.

Banna ceoil Dhoiri Beaga ar a mbealach go teach a' phobail.

Na bannaí ceoil ag bualadh roimh an nochtadh.

An Canónach Ó Cnáimhsí ag nochtadh an leachta.

Eoghan Mac Gairbhith ag leagan bláthfhleasc ar an leacht — ar a chlé, tá a dheirfiúr Gráinne Uí Dhochartaigh agus ar a dheis Máire Uí Fhearraigh.

Banna ceoil Dhobhair ag an teach pobail úr.

Seán Noel Ó Colla ag seinm 'Caoineadh an Iolair'.

Cuid den scaifte faoi theas na gréine.

Agus cuid eile acu — ag éisteacht.

Cuid den choiste ag an léacht sa sean teach pobail 'na suí — ó chlé: Nuala Ní Ghallichóir, Seán Ó Gallchóir, Máire Uí Fhearraigh, Máire Mhic Niallais, Máire Nic Giolla Easpaig, Aine Nic Giolla Bhríde. 'Na seasamh — ó chlé: Aine Uí Ghallichóir, Breándán Ó Cnáimhsí, Tomás Ó Cuireáin, Seán Mac Niallais, Carmel agus Diarmaid Ó Duibhir.

AGUISÍN

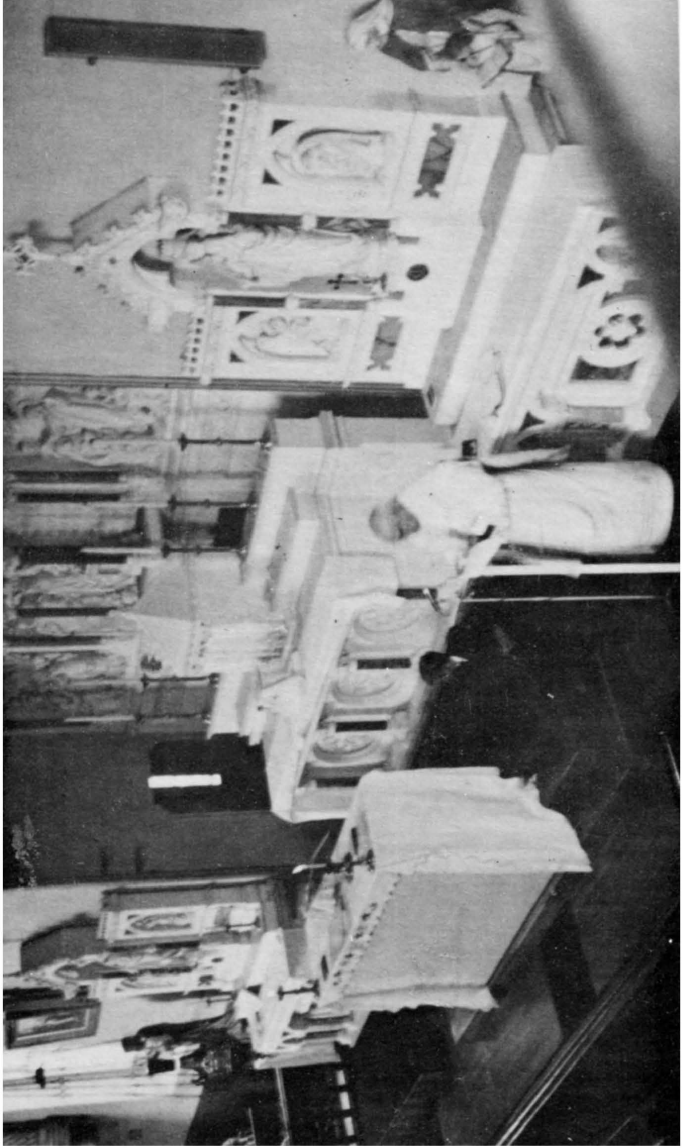
1. Lá na Tuile fá na bailte.
  2. An Eaglais sa ghleann.
  3. Cúpla leathanach as "Griffith's Valuation 1858".
-

Lá na Tuile fá na bailte

Chan i dteach an phobail amháin a d'éirigh an tuile Lá Fhéile Muire 1880 ach in áiteacha go leor fríd an phobal. Seo mar a d'ínis Cítí Eoghain Óig—bean John Árais Hiúdaí as Srath na Bruaigh.

Bhí teach Árais déanta comhgarach do abhainn Chró na hUlladh a ritheann anuas ó'n chnoc. Bhí Áras é féin in Albain san am agus ní raibh sa teach an mhaidin Lá Fhéil' Muire seo ach a bhean Cit Bhidí Gairbheith, a mac Hiúdaí a bhí ina leanbh agus girrseach bheag — Bidí Den á Mhuilteora. Tháinig an tuile isteach fríd a teach go tobann orthu agus ní raibh le déanamh acu ach léim a thabhairt siar sa leaba ag teicheadh roimh an tuile—an mháthair agus an leanbh ina baclainn léi. D'imigh a raibh sa teach leis an tuile ach na cláraí a bhí sa leaba agus sin an rud a shábháil an triúr acu. Tugadh na cearca agus an mhuc ar shiúl fosta agus báthadh iad ach sábhádh an bhó.

Bhí drochbhail amach ar an teach agus b'éigean don iomlán acu é fhágail agus dídean a fháil ó na muintir. Thóg Áras teach úr ar shuíomh úr agus sin an teach seo a bhfuil mise mo chónaí anois ann—teach John Árais agus tá sé tógtha céad bliain cothrom i mbliana.

An Canónach Seán Mac Eiteagáin ag léamh an aifrinn don uair dheireanach sa sean teach pobail Lá Fhéil' Muire 1972.

An Eaglais sa ghleann

*Tá clog bhinn an aingil ag bualadh go toll,
Agus fuaim a macalla teacht anuas leis an ghaoth;
Tá'n pobal ag cruinniú aníos chois na mbeann,
Ag triall chun an Aifrinn chuig an eaglais sa ghleann.*

*A's líonann a gcroíthe le cumha a's le brón,
Ag smaoineadh ar na laetha a sh iúl siad cois abhann;
Tig deor ar gach grua is ní thógaid a gceann,
Mar ní bheidh Aifreann arís san eaglais sa ghleann.*

*'Gus anuas frid na blianta tig cuimhní tá buan,
Ar eachtraí a tharla d'ár sinsear chuaigh romhainn;
Ar an tuile a scuab léi gach craobh agus crann
A's ar an chúigear a báthadh san eaglais sa ghleann.*

*A's an lá úd sna Faoillí sa bhliain 89,
Nuair a thug daoine a ndúshlán dfhórsaí an dli;
Ag cosaint an tsagairt le rún a bhí teann,
Gur thit ó Máirtín ar lár san eaglais sa ghleann.*

*A's tig paidir ó chroí do na sagairt a bhí,
Mac Pháidín, Mac Rabhartaigh, Ó Cearr, 's Ó Baoill;
Thug treorú 'a dtréad nuair a bhí siad lag fann,
A's a ghuigh leo chun Dé ins an Eaglais sa ghleann.*

*A's éiríonn a gcroíthe le lúcháir 's le bród,
Nuair a tchí siad nua-theampall os a gcionn ar an ard;
Ach go dté siad i gcré beidh an chuimhne na gceann,
Ar na hAifrinn a d'éist siad san eaglais sa ghleann.*

(Léigh an Canónach Seán Mac Eiteagáin an t-Aifreann deireannach sa sean teach pobail – Lá Fhéil' Muire 1972. Chum Seán Ó Gallchóir na línte sin ar an ócáid.)

VALUATION OF TENEMENTS.
PARISH OF TULLAGHOBEGLY.

No. and Letters of References to Map.	Names.		Description of Tenement.	Area.	Rateable Annual Valuation.		Total Annual Valuation of Rateable Property.	
	Townlands and Occupiers.	Immediate Lessors.			Land.	Buildings.		
				A. R. P.	£ s. d.	£ s. d.	£ s. d.	
		MAGHERA-CLOGHER. (Ord. N. 32.)						
1		Charles M'Boile,	Lord George A. Hill,	Office and land,	8 3 50	2 5 0	0 5 0	2 10 0
2	a	Charles Freyle,	Same,	House and land,	10 1 30	1 5 0	0 10 0	1 15 0
	b	Unity Freyle,		House, office, & land,		0 10 0	0 10 0	1 0 0
3	a	James Freyle,	Same,	Land,	13 2 30	0 15 0	—	0 15 0
	a	Cornelius Gallagher (Jack),		House and land,		0 10 0	0 5 0	0 15 0
	b	Edward Sweeney,		House and land,		0 15 0	0 5 0	1 0 0
	c	Francis O'Donnell (Hugh),		House and land,		0 10 0	0 5 0	0 15 0
4	d	Daniel Coll,	Same,	House and land,	13 2 30	0 15 0	0 5 0	0 15 0
	-	Charles M'Boile,		Land,		0 5 0	—	0 5 0
	-	Francis O'Donnell (James),		Land,		0 10 0	—	0 10 0
5	a	Cornelius Gallagher (Jack),	Same,	Land,	7 2 20	0 10 0	—	0 10 0
	a	John C. Bigger, senr.,		House and land,		1 0 0	0 10 0	1 10 0
6	a	John I. Doherty, junr.,	Same,	House and land,	5 0 15	1 0 0	0 10 0	1 10 0
7	a	Owen M'Bride (Cowan- nill),	Same,	Land,	3 1 25	0 15 0	—	0 15 0
	b	Margaret Sweeney,		House and land,		0 5 0	0 5 0	0 10 0
8	a	Charles Freyle,	Cornack Doogan,	Land,	3 0 10	0 13 0	—	0 10 0
	b	Unoccupied,		House,		—	—	0 5 0
9	a	John Gallagher, junr. (Frank),	Lord George A. Hill,	House and land,	1 2 30	0 10 0	0 5 0	0 15 0
	a	John Mulligan (Ned),		House and land,		3 2 25	0 15 0	0 5 0
10	a	Hugh O'Donnell (Mans),	Same,	House and land,	5 2 20	1 0 0	0 5 0	1 5 0
	a	Cornelius O'Donnell (Mans),		Land,		2 2 0	0 10 0	—
11	a	Hugh O'Donnell (Mans),	Same,	Land,	2 2 0	0 10 0	—	0 10 0
	a	Bridget Roarty & Timothy Boyle,		House and land,		0 10 0	0 5 0	0 15 0
12	a	Owen M'Bride (Mans),	Same,	Land,	5 0 10	0 5 0	—	0 5 0
	a	John Sweeney,		Land,		0 5 0	—	0 5 0
13		Thomas Mulligan,	Same,	House and land,	4 0 0	0 15 0	0 5 0	1 0 0
14		Hugh Gallagher,	Same,	House and land,	4 1 10	0 15 0	0 5 0	1 0 0
15	a	Cornack Doogan,	Same,	House, office, & land,	4 0 10	0 15 0	0 5 0	1 10 0
	-	John Gallagher (John),		House and land,		2 0 25	0 10 0	—
16		John Gallagher (John),	Same,	House and land,	3 3 20	0 10 0	0 5 0	0 15 0
17		Ned Doherty,	Same,	House, office, and land,	5 3 30	1 5 0	0 5 0	1 10 0
18		Roger Gallagher,	Same,	House and land,	7 0 0	1 10 0	0 5 0	1 15 0
19	a	Dominick M'Bride,	Same,	House and land,	4 1 5	0 15 0	0 5 0	1 5 0
	-	Bridget Gallagher,		Land,		0 2 30	0 5 0	—
20		John Mulligan (Jack),	Same,	Land,	1 0 20	0 5 0	—	0 5 0
21		Daniel Doherty,	Same,	Land,	0 2 30	0 5 0	—	0 5 0
22	a	Daniel Doherty,	Same,	House, office, & land,	6 3 20	1 5 0	—	3 5 0
	-	Cornack Gallagher,		House,		19 1 10	1 10 0	0 10 0
23	a	Daniel Doherty,	Daniel Doherty,	House,	—	—	0 5 0	0 5 0
24	a	James M'Bride, Daniel Doherty,	Lord George A. Hill,	House and land,	2 3 5	0 10 0	0 5 0	0 15 0
25	a	James Roarty, James M'Bride,		Land,		3 1 15	0 10 0	—
26	a	James M'Bride, James M'Bride,	Same,	Land,	3 0 25	0 5 0	—	0 5 0
	a	Robert Peoples,		Land,		2 0 0	0 5 0	—
27	a	Robert Peoples,	Same,	House, office, and land,	6 3 0	1 5 0	0 15 0	2 10 0
	-	Bob,		House, office, and land,		14 2 20	0 5 0	—
28		Robert Peoples,	Same,	Land,	1 0 30	0 1 0	—	0 1 0
29	a	Patrick Gallagher, Patrick O'Donnell, Charles M'Bride and others,	Same,	House, office, and land,	4 3 0	0 15 0	0 10 0	1 5 0
30	a	Patrick O'Donnell, Hugh Cairnes,		Land,		128 2 0	4 0 0	—
31		Patrick O'Donnell,	Same,	Land,	3 0 5	0 10 0	—	0 10 0
32	a	Patrick O'Donnell, Hugh Cairnes,	Same,	House and land,	4 0 0	0 5 0	0 5 0	0 10 0
33	a	Daniel M'Bride,		House and land,		4 3 1	0 5 0	0 10 0
34	a	Daniel M'Bride,	Same,	House and land,	9 3 20	1 0 0	—	1 15 0
	-	John Cairnes,		House and land,		4 0 20	0 5 0	0 5 0

VALUATION OF TENEMENTS.

PARISH OF TULLAGHOEBGLY.

No. and Letters of Reference to Map.	Names.		Description of Tenement.	Area.	Rateable Annual Valuation.		Total Annual Valuation of Rateable Property.	
	Townlands and Groupings.	Individual Tenements.			Land.	Buildings.		
STRANABROOKEY—<i>continued.</i>								
9 A	a	Patrick Curran.	Lord George A. Hill.	House, office, & land.	29 1 0	1 10 0	0 7 0	2 0 0
- B		Anthony Gallagher.	Same.	House, office, & land.	0 2 0	0 3 0	—	—
10		Patrick McGarvey.	Same.	House and land.	41 1 30	1 0 0	0 10 0	1 10 0
11		Daniel Coyle.	Same.	House and land.	—	0 10 0	0 5 0	0 15 0
- C		Conn. H. Coyle.	Same.	House and land.	29 0 20	0 12 0	0 5 0	0 17 0
12	Daniel Gillespie, son, and others.	Same.	Land.	—	0 15 0	—	0 15 0	
				By and no maintain.	—	—	—	0 10 0
				Total.	92 1 20	16 13 0	1 2 0	20 15 0
DERRYBEG. (Ord. S. 32.)								
1	a	Timothy Gallagher.	Lord George A. Hill.	House and land.	7 2 5	1 10 0	0 10 0	2 0 0
2 A	b	Bryan Boyle.	Same.	House, office, & land.	1 3 10	0 10 0	0 10 0	1 10 0
- B		Bryan Boyle.	Same.	Land.	4 3 0	0 10 0	—	—
3		Timothy Gallagher.	Same.	Land.	1 3 10	0 3 0	—	0 3 0
4 A	c	John Mason.	Same.	House, office, & land.	1 2 30	0 10 0	4 0 0	5 0 0
- B		Blachy Fryle.	Same.	House, office, & land.	1 3 30	0 5 0	—	—
5	a	Dominiok Fryle.	Same.	Land.	0 3 0	0 5 0	—	—
6	b	John Coll.	Same.	House and land.	6 1 5	0 10 0	0 4 0	0 10 0
- C		Rev. John Dehority.	Same.	Land.	—	0 14 0	—	0 14 0
7	a	Unoccupied.	Same.	House, office, and land.	1 0 0	0 5 0	3 0 0	3 5 0
8	b	Daniel Boyle.	Same.	House.	—	—	0 5 0	0 5 0
9	c	Lord George A. Hill.	In fee.	Fair-green (feast).	0 2 30	—	—	0 5 0
10	a	Thomas McGee.	Lord George A. Hill.	House and land.	3 2 20	0 15 0	0 10 0	1 5 0
- B		Thomas Coll.	Same.	Land.	1 2 10	0 3 0	—	0 3 0
11	b	Daniel Coll.	Same.	Land.	—	0 3 0	—	0 3 0
12	a	Michael O'Donnell.	Same.	House, office, and land.	10 1 30	1 10 0	1 5 0	2 15 0
13	b	Unoccupied.	Same.	House.	—	—	0 5 0	0 5 0
14	c	Unoccupied.	Same.	House.	—	—	0 5 0	0 5 0
15		Daniel Mulligan.	Same.	Land.	10 3 20	1 15 0	—	1 15 0
16	b	Nat. school ho., & office.	(See Exemptions.)					
17		John Coll.	Lord George A. Hill.	House, office, and land.	7 2 5	1 10 0	0 10 0	2 0 0
18		Owen Boyle.	Same.	House and land.	7 0 20	1 10 0	0 5 0	1 15 0
19		Daniel Coll.	Same.	House and land.	3 1 0	0 10 0	0 5 0	0 15 0
20		Thomas Coll.	Same.	House and land.	2 3 20	0 10 0	0 5 0	0 15 0
21		R. C. Chapel and yard.	(See Exemptions.)					
22		Daniel M'Cool.	Lord George A. Hill.	House, office, and land.	36 2 3	1 15 0	0 10 0	2 5 0
				Total of Rateable Property.	112 0 8	15 12 0	12 14 0	28 6 0
				Exemptions:				
23	b	Nat. school ho., & office.	Lord George A. Hill.		—	—	1 5 0	1 5 0
24	a	R. C. Chapel and yard.	Same.		0 2 0	—	3 10 0	3 10 0
				Total of Exemptions.	0 2 0	—	4 15 0	4 15 0
				Total, including Exemptions.	112 2 8	15 12 0	17 9 0	33 1 0
SHESKINBEG. (Ord. S. 32.)								
1	a	Owen Coyle.	Lord George A. Hill.	Land.	4 1 10	0 15 0	—	0 15 0
2		Patrick M'Carthy.	Same.	House and land.	3 2 30	0 10 0	0 5 0	0 15 0
3		Patrick M'Carthy.	Same.	Mountain.	12 2 5	0 2 0	—	0 2 0
4		Owen Coyle.	Same.	Mountain.	—	0 2 0	—	0 2 0
5		William Gallagher.	Same.	House, office, and land.	3 2 20	0 10 0	0 10 0	1 0 0
6		James Boyle.	Same.	House, office, and land.	3 1 50	0 10 0	0 5 0	0 15 0
7		James Boyle.	Same.	Mountain.	10 2 0	0 2 0	—	0 2 0
8		William Gallagher.	Same.	Mountain.	—	0 2 0	—	0 2 0
9		Denis Coll.	Same.	House and land.	15 2 20	1 10 0	0 5 0	1 15 0
10		Manus Boyle.	Same.	House and land.	4 0 30	0 15 0	0 5 0	1 0 0
11		Michael Dowgan.	Same.	House and land.	2 0 55	0 10 0	0 5 0	0 15 0
12		Michael Dowgan.	Same.	Mountain.	—	0 1 0	—	0 1 0
13		Manus Boyle.	Same.	Mountain.	9 0 20	0 1 0	—	0 1 0

VALUATION OF TENEMENTS.
PARISH OF TULLAGHOBEGLY.

No. and Letters of Reference in Map	Name	Tenement or Office	Name of Tenant	Description of Tenement	Area	Rateable Annual Valuation						Total Annual Valuation of Rateable Property.		
						Land			Buildings					
						£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
CARRICK—<i>contd.</i>														
23		John Gallagher	Lord George A. Hill	House and land	3 0 30	0 10 0	0 5 0	0 15 0	0 15 0					
24		Conrad M. Gore	Same	Office and land	6 2 20	0 15 0	0 5 0	1 0 0	1 0 0					
25		Margaret Poyelle	Same	House and land	6 3 20	0 18 0	0 7 0	1 5 0	1 5 0					
26		John Cunningham	Same	House and land	2 3 20	0 7 0	0 5 0	0 12 0	0 12 0					
27		Patrick M. Garry	Same	House and land	8 0 30	1 0 0	0 10 0	1 10 0	1 10 0					
28		Mary Peoples	Same	House and land	7 2 30	0 15 0	0 5 0	1 0 0	1 0 0					
29 A		Joe M. Fadden	<i>Nancy</i>	Land	4 0 20	0 8 0	—	0 15 0	0 15 0					
- B		Neal M. Hughes	Same	House and land	1 2 10	0 7 0	—	0 8 0	0 8 0					
30		Edward M. Garvey	Same	House and land	1 1 30	0 3 0	0 5 0	0 10 0	0 10 0					
31		Hugh M. Garvey	<i>Queen</i>	Same	2 0 10	0 4 0	0 6 0	0 10 0	0 10 0					
32		Hugh M. Garvey	Same	House and land	10 1 0	1 0 0	0 10 0	1 10 0	1 10 0					
33		Marius Gallagher	Same	House and land	8 1 10	1 5 0	0 5 0	0 10 0	0 10 0					
34		Edward M. Fadden	Same	House and land	2 1 10	0 8 0	0 5 0	0 13 0	0 13 0					
35		Patrick M. Fadden	Same	House and land	1 3 35	0 7 0	0 5 0	0 12 0	0 12 0					
36		Hugh M. Garvey												
37		Thomas M. Brule	Same	House and land	3 2 10	0 10 0	0 3 0	1 0 0	1 0 0					
38		Neal Gallagher	Same	House and land	0 2 30	0 3 0	—	0 3 0	0 3 0					
39		Liam M. Brule	Same	House and land	4 0 0	0 15 0	0 5 0	1 0 0	1 0 0					
40		James M. Fadden	Same	House and land	4 2 10	0 15 0	0 5 0	1 0 0	1 0 0					
41		Denis M. Brule	Same	House, office, and land	2 1 5	0 8 0	—	0 8 0	0 8 0					
42		Margaret M. Brule	Same	House and land	9 1 15	1 0 0	0 10 0	1 10 0	1 10 0					
43 A		Charles M. Fadden	Same	House and land	5 2 25	0 18 0	0 5 0	1 3 0	1 3 0					
- B		Hugh M. Garvey	Same	House, office, and land	5 0 10	0 15 0	—	1 15 0	1 15 0					
44		Hugh M. Garvey	<i>Boy</i>	Same	4 2 0	0 15 0	0 5 0	—	—					
45		David & M. Garvey	Same	House, office, and land	6 2 0	1 0 0	0 10 0	1 10 0	1 10 0					
46 A		Hugh Deegan	Same	House and land	3 2 5	0 11 0	—	0 15 0	0 15 0					
- B		Patrick M. Gore	Same	Land	—	—	—	0 5 0	0 5 0					
47 A		Patrick M. Gore	Same	House and land	1 0 27	0 4 0	—	0 10 0	0 10 0					
- B		Margery M. Gore	Same	House and land	2 3 30	0 5 0	—	0 10 0	0 10 0					
48		Patrick Henry	Same	Land	0 3 0	0 2 0	—	0 4 0	0 4 0					
		Hugh O'Donnell	Same	Land	—	—	—	0 1 0	0 1 0					
		Marius O'Donnell	Same	Land	4 1 30	0 4 0	—	0 4 0	0 4 0					
		Daniel O'Donnell	Same	Land	—	—	—	0 4 0	0 4 0					
49 A		Bryan M. Gore	Same	House, office, & land	1 1 0	0 4 0	—	0 14 0	0 14 0					
- B		Marius O'Donnell	Same	Land	—	—	—	0 3 0	0 3 0					
50		Patrick M. Gore	Same	House and land	5 0 25	0 15 0	—	0 5 0	0 5 0					
51		Hugh M. Gore	Same	House and land	—	—	—	0 8 0	0 8 0					
52		Edward M. Gore	Same	House and land	4 3 0	0 3 0	—	0 3 0	0 3 0					
53		Thomas M. Gore	Same	House and land	3 1 20	0 10 0	—	0 5 0	0 12 0					
54		John M. Gore	Same	House and land	3 2 5	0 10 0	—	0 5 0	0 15 0					
55 A		John M. Gore	Same	House, office, & land	5 0 10	0 12 0	—	—	—					
- B		Edward M. Gore	Same	House, office, & land	1 1 10	0 1 0	—	0 8 0	1 10 0					
56 A		Edward M. Gore	Same	Office and land	1 3 10	0 9 0	—	—	—					
- B		Edward M. Gore	Same	Office and land	0 1 20	0 1 0	—	—	—					
57 A		Edward M. Gore	Same	Office and land	1 1 0	0 6 0	—	0 7 0	0 10 0					
- B		John M. Gore	Same	Office and land	1 3 30	0 6 0	—	—	—					
58		Margery Poyelle	Same	House and land	6 3 10	1 6 0	—	—	—					
59		Edward M. Gore	Same	House and land	7 3 10	1 5 0	0 5 0	1 10 0	1 10 0					
60		Edward M. Gore	Same	House and land	1 2 20	0 6 0	0 4 0	0 10 0	0 10 0					
61		Edward M. Gore	Same	House and land	3 0 20	0 15 0	0 5 0	0 10 0	0 10 0					
62		Bryan M. Gore	Same	Land	0 3 10	0 4 0	—	0 4 0	0 4 0					
63		Hugh Gore	Same	Land	—	—	—	0 10 0	0 10 0					
64		Thomas Pery	Same	House and land	6 3 30	0 10 0	—	0 10 0	1 5 0					
65		Hugh Gore	Same	House and land	2 1 35	0 10 0	0 10 0	1 0 0	1 0 0					
66		Conrad M. Gore	Same	Land	2 1 10	0 7 0	—	0 7 0	0 7 0					
67		Michael Deegan	Same	Land	2 0 30	0 7 0	—	0 7 0	0 7 0					
68		Hugh Gore	Same	Land	7 2 10	0 7 0	—	0 7 0	0 7 0					

VALUATION OF TENEMENTS.
PARISH OF TULLAGHOBEGLY.

No. and Letters of Reference to Map.	Names.	Immediate Lessors	Description of Tenement.	Area.	Rateable Annual Valuation.		Total Annual Valuation of Rateable Property.	
					Land.	Buildings.		
DORE--continued.								
47	a	Lord George A. Hill,	EXEMPTIONS: Nat. school-house, off., and play-ground,	A. R. P. 0 3 30	£ s. d. —	£ s. d. 1 10 0	£ s. d. 1 10 0	
			Total, including Exemptions.	963 2 10	63 6 0	19 19 0	83 5 0	
MEENADUFF. (Ord. S. 32 & 41.)								
1	a	Lord George A. Hill,	House and land,	78 2 0	1 10 0	0 5 0	1 15 0	
	b		House and land,		0 7 0	0 3 0	0 10 0	
	c		House and land,		3 0 0	0 10 0	3 10 0	
	d		House and land,		1 5 0	0 5 0	1 10 0	
	e		House and land,		0 5 0	0 5 0	0 10 0	
	f		House and land,		1 10 0	0 5 0	1 15 0	
	g		House and land,		0 7 0	0 3 0	0 10 0	
	h		House and land,		0 10 0	0 5 0	0 15 0	
	i		House and land,		0 18 0	0 7 0	1 5 0	
	j		House and land,		0 15 0	0 5 0	1 0 0	
2.	k	Same,	House and land,		2 2 0	1 10 0	0 5 0	1 15 0
3		Same,	House and land,		4 3 30	0 15 0	0 5 0	1 0 0
4		Same,	Land,		2 1 10	0 5 0	—	0 5 0
	a		House, office, & land,	110 1 20	0 15 0	0 10 0	1 5 0	
	b		House, office, & land,		1 10 0	0 5 0	1 15 0	
	c		House and land,		1 0 0	0 5 0	1 5 0	
	d		House and land,		0 15 0	0 5 0	1 0 0	
	e		House and land,		0 15 0	0 5 0	1 0 0	
	f		House and land,		1 10 0	0 5 0	1 15 0	
	g		House, office, & land,		2 0 0	0 10 0	2 10 0	
5	h	Same,	House, office, & land,		1 0 0	0 10 0	1 10 0	
	i		House, office, & land,		1 0 0	0 5 0	1 5 0	
	j		House and land,		1 0 0	0 5 0	1 5 0	
	k		House and land,		0 10 0	0 5 0	1 5 0	
	l		House and land,		0 15 0	0 5 0	1 0 0	
	m		Land,		0 5 0	—	0 5 0	
6		Same,	House and land,	7 3 0	1 5 0	0 5 0	1 10 0	
7		Same,	House and land,	6 0 0	1 0 0	0 5 0	1 5 0	
8		Same,	House and land,	6 0 0	0 10 0	0 5 0	0 15 0	
9 A		Same,	House, office, & land,	2 3 5	0 8 0	—	2 5 0	
9 B			House, office, & land,	3 0 20	0 12 0	1 5 0	—	
10 A	a	Same,	House and land,	3 1 25	0 5 0	—	1 5 0	
10 B			House and land,	2 1 30	0 10 0	0 10 0	—	
11 A	a		House and land,	2 2 20	0 5 0	—	0 5 0	
	b		House and land,		0 5 0	0 5 0	1 5 0	
	c		House and land,		0 5 0	0 5 0	1 5 0	
	d		House and land,	8 3 5	1 15 0	—	—	
12 A		Same,	Land,	3 1 10	0 10 0	—	1 0 0	
12 B			Land,	2 0 25	0 10 0	—	—	
13		Same,	House and land,	1 3 30	0 10 0	0 3 0	0 15 0	
14		Same,	House and land,	2 0 10	0 10 0	0 3 0	0 15 0	
15		Same,	House and land,	1 2 5	0 5 0	0 5 0	0 10 0	
16		Same,	House and land,	5 3 20	1 5 0	0 5 0	1 10 0	
17		Same,	House, office, and land,	12 1 0	2 0 0	0 10 0	2 10 0	
18		Same,	House, office, and land,	23 3 20	3 10 0	0 10 0	4 0 0	
Total,				291 2 5	43 12 0	12 8 0	56 0 0	
MEENANILLAR. (Ord. S. 32 & 33.)								
1		Lord George A. Hill,	House, office, and land,	6 1 20	0 5 0	0 10 0	0 15 0	
2		Same,	House, office, and land,	4 2 0	0 15 0	0 10 0	1 5 0	
3		Same,	House, office, and land,	6 1 30	0 15 0	0 5 0	1 0 0	
4		Same,	House, office, and land,	4 3 0	0 15 0	0 5 0	1 0 0	
5		Same,	House, office, and land,	5 3 30	1 5 0	0 10 0	1 10 0	
6 A	a	Same,	House and land,	0 2 0	0 2 0	0 8 0	—	
6 B			House and land,	5 3 10	1 0 0	—	1 10 0	

